

ДО ДИСКУСІЇ

УДК УДК 94+913(477)

Дмитро Чобіт

член Національних спілок краєзнавців
і письменників України
e-mail: chobit52@ukr.net

«ГЕОГРАФІЯ» ПТОЛЕМЕЯ ЯК КЛЮЧ ДО СТАРОДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті йдеться про Амадоцьке озеро, Амадоцькі гори, народ амадоки і місто Амадока, тобто об'єкти згадані у «Географії» К. Птолемея. Відсутність на теперішніх картах Амадоцького озера дало підставу називати його гіпотетичним або й писати про «фантазії давніх географів».

Автор наводить чимало аргументів на користь того, що ця велетенська водойма у давнину таки існувала. Її утворювали греблі, влаштовані у верхів'ях рік Західний Буг, Стир, Горинь, Случ, Збруч, Південний Буг, Серет, Стрипа. Затримка води призвела до затоплення величезного простору від верхів'їв Збруча на сході, до Західного Бугу на заході, тобто на віддалі 130-160 км. Ширина складала 40-60 км.

Штучна водойма полегшувала сполучення між різними річковими системами – головними транспортними і торговельними артеріями тих далеких часів.

Ключові слова: *Клавдій Птолемей, Карта Європейської Сарматії, Амадоцьке озеро, Амадоцькі гори, народ амадоки, місто Амадока.*

Видатний античний вчений Клавдій Птолемей (90-168 р. н.е.) у своїй знаменитій праці «Посібник з географії», більш відомій як «Географія», описав і позначив на картах координати біля 8 тисяч об'єктів: морів, рік, озер, островів, гір, міст на усьому просторі відомої стародавнім грекам Ойкумени – від Канарських островів в Атлантичному океані, на заході, до Китаю на сході і від екватора на півдні до Північного Льодовитого океану.

Восьма карта К. Птолемея називається «Європейська Сарматія», на ній зображено територію Центрально-Східної Європи від Вістули (Вісли) на заході до Танаїсу (Дону) на сході. Оригінал карти до наших днів не дійшов – збереглася лише текстова частина «Географії», на основі якої у XV–XVI ст. були відновлені й самі карти.

«Географія» К. Птолемея засвідчила добру обізнаність стародавніх греків про увесь географічний простір, який їх оточував і куди сягнули давні грецькі мандрівники та торговці. Судячи з праці К. Птолемея, стародавні греки добре знали територію теперішньої України, називали її Європейською Сарматією та побували практично в усіх її куточках.

© Дмитро Чобіт, 2019

Це добре видно з описів К. Птолемеєм рік Вістули (Вісли), Тіри (Дністра), Борисфена (Дніпра), Гіпаніса (Південного Бугу), Танаїса (Дону), Карпатських гір, міст уздовж цих рік, а також Північно-Західного Причорномор'я та Криму. На просторі між Дністром і Дніпром К. Птолемеєм згадує такі народи, як венеди, бастарни, галінди, карпіани, амадоки, навари, роксолани та ін.

За великим рахунком опис Клавдієм Птолемеєм Європейської Сарматії – то опис української землі перших століть нашої ери, тому праця античного вченого є не лише географічним джерелом, а, передусім, історичним. Уважне дослідження кожного географічного об'єкту, вказаного К. Птолемеєм на території теперішньої України, може пролити чимало світла на її стародавню історію.

До таких малодосліджених географічних об'єктів К. Птолемея на карті «Європейська Сарматія» належать *Амадоцьке озеро*, *Амадоцькі гори*, *місто Амадока* і *народ амадоки*. Усі вони мають спільну словотвірну основу *атадо* і походять від головного географічного об'єкту – *Амадоцького озера*, до якого прилягали *Амадоцькі гори*, там же знаходилося місто *Амадока*, а народ *амадоки* проживав уздовж велетенської водойми, якої тепер в Україні немає. Із чотирьох назв із основою *атадо* водойма була найбільшою, тому окрім восьмої карти під назвою «Європейська Сарматія» Клавдія Птолемея вона присутня і на його «Карті світу», але без зазначення назви.

Практично до усіх географічних об'єктів з основою *атадо* К. Птолемеєм подає їх точні координати. За його даними *Амадоцькі гори* розташовані під 55° довготи – 51° широти.¹ Тут слід зазначити, що до наших днів обчислення широти на картах збереглося з античних часів, а показники довготи змінили у 1884 році, взявши за основу відлік меридіанів по Грінвічу.

Про координати *Амадоцького озера* К. Птолемеєм пише так: «6. Частина ріки Борисфен біля озера *Амадоки* лежить під $53^\circ 30'$ – $50^\circ 20'$ (широти Д.Ч.), а найбільш північний витік Борисфена під 52° і 53° ».²

Місто *Амадока* К. Птолемеєм розташовує на 56° довготи і $50^\circ 30'$ широти.³

Про те, що К. Птолемеєм можна довіряти у його географічному розташуванні *Амадоцького озера*, *Амадоцьких гір*, міста *Амадоки* і народу *амадоки* свідчать досить точні координати поданих на його картах інших, добре знаних об'єктів. Порівняння широт міст за Птолемеєм і сучасних даних свідчить, що відхилення є мінімальними, вони склали $2^\circ 20'$ для Лондона; $0^\circ 10'$ для Парижа; $0^\circ 20'$ для Неаполя; $2^\circ 20'$ для

¹ Птолемеєм Клавдий. Географическое руководство // Вестник древней истории. – 1948. – № 2. – С. 462.

² Там само. – С. 462.

³ Там само. – С.466.

теперішнього Херсона (Борисфена за К. Птолемеєм); 0°20' для Дамаска; 0°55' для Тегерана.⁴

За К. Птолемеєм народ *амадоки* населяв береги *Амадоцького озера* і *Амадоцькі гори*. К. Птолемеєм уточнює, що «нижче однойменних горів живуть *амадоки* і *навари*».⁵ Отже, за К. Птолемеєм народи *амадоки* і *навари* проживали на одній і тій самій території нижче, тобто південніше, *Амадоцьких гір*. Про народ під назвою *амадоки* ми ще будемо говорити докладніше, але, насамперед, зазначимо, що назва народу *навари* співзвучна назві *неври*, присутній у працях багатьох античних авторів, тому тут може мати місце елементарна описка, що й призвело до помилкового перекирчування; на таке вказує і відсутність назви народу *навари* в інших давньогрецьких авторів. Про співставлення птолемеєвих *наварів* із *неврами* пише й публікатор російського перекладу праці Клавдія Птолемея академік В.В. Латишев.⁶

Амадоцьке озеро, *Амадоцькі гори*, місто *Амадока* і народ *амадоки* досить довго зображувалися на різноманітних географічних картах. *Амадоцьке озеро* зникло з карт щойно у XVII ст. Тепер такого озера згідно координат К. Птолемея в Україні немає. Виникає резонне запитання: а що ж то було? І якщо озеро таки існувало, то куди поділося? Подібне стосується *Амадоцьких гір*, міста *Амадоки* і народу *амадоки*. Питання дуже загадкові, вкрай інтригуючі і дивовижно цікаві, а відповідь на них вражаюча та надзвичайно повчальна, як для географії, так і для історії, бо до цього часу проблема *Амадоцького озера*, *Амадоцьких гір*, міста *Амадока* і народу *амадоки* є невирішеною проблемою науки та залишається малознаною темою для широких кіл читачів, свідченням чого є те, що про нього навіть не згадують такі фундаментальні енциклопедичні видання як «Географічна енциклопедія України» (1989), «Українська радянська енциклопедія» (1977), «Український радянський енциклопедичний словник» (1986), «Енциклопедія українознавства» (1993), «Большая советская энциклопедия», («Велика радянська енциклопедія»), (1969), польська «Wielka encyclopedia powszechna» («Велика загальна енциклопедія») (1962). До 2010 р. про *Амадоцьке озеро* була відсутня будь-яка інформація і в Інтернеті. Відомо, що в Україні тему *Амадоцького озера* піднімало і про неї згадувало вкрай мале коло дослідників: Т.Люта, Р. Сосса, Я. Дашкевич, О. Пламаницька, М. Бандрівський, Т. Дишкант.

⁴ Бронштєн В.А. Клавдий Птолемей: II век н.э. – М.: Наука, 1988. – С.143.

⁵ Птолемеєм К. Географическое руководство.

⁶ Там само. – С.465.

АМАДОЦЬКЕ ОЗЕРО

В Європі відкрили для себе працю К. Птолемея щойно наприкінці XIV ст., а у 1406 р. її переклав з грецького оригіналу на латинську мову Джокандо д'Анджело.⁷ Впродовж тривалого часу поширювалися латиномовні рукописні праці К. Птолемея «Географія». У 1466 р. німецький майстер Миколай відновив карти К. Птолемея у трапецієподібній проєкції відповідно наведених ним географічних координатів. Усі грецькі назви Птолемея були транскрибовані на латинську мову.⁸ Відгравійовані карти увійшли до першого ілюстрованого друкованого видання «Географії» К. Птолемея, яка побачила світ у Болонії в 1477 р.⁹ З того часу праця і карти К. Птолемея з різноманітними доповненнями та уточненнями видавалися неодноразово. На цих картах, відповідно до географічних координатів К. Птолемея *Амадоцьке озеро* зображували на межі Волині і Поділля. Озеро виділялося величезними розмірами; на різних картах з нього витікало від 4-х до 8-и рік, зокрема таких як Стир, Горинь, Случ, Збруч, Серет, Стрипа, Смотрич, Південний Буг і навіть Західний Буг. Мало це озеро й різні назви: прикметник *амадоцьке* був незмінним але додаток писали латиною по-різному: *Amadoca Palus*, *Amadoca Paluster*, *Amadoka Lago* і німецькою – *Amadoca See*.

Амадоцьке озеро зображували на «Восьмій карті Європи» К. Птолемея. Її неодноразово друкували із змінами, виправленнями і доповненнями.¹⁰ Зокрема у 1511 р. карту видав Якобо Пент у Венеції. На цій карті показано *Амадоцьке озеро*, біля якого бере початок права притока Дніпра Прип'ять, яка позначена без назви.¹¹ У 1513 р. друкар Йоган Скотт видав у Страсбурзі «Восьму карту К. Птолемея», на якій окрім *Амадоцького озера (Amadoca Palus)* зображені і *Амадоцькі гори (Amado montes)* та зазначено етнос – *амадоки*.¹² На карті Польщі німецького картографа Себастьяна Мюнстера (1477-1547), виданій у 1540 р. в Базелі, показано *Амадоцьке болото (Amado palus)*, яке починається від гір, які творять чашу *Амадоцького болота*. Із самого *Амадоцького болота* на північ випливають Горинь та її притока без назви (Случ); на схід випливає Бог (Південний Буг) та його, теж не названа притока; на південь витікають дві неназвані притоки Дністра. При цьому показано, що Буг

⁷ **Бронштен В.А.** Клавдий Птолемей. – С.149, **Дишкант Т.** «Географія» Клавдия Птолемея: карта України. – Львів: Сполом, 2009. – 5.

⁸ **Бронштен В.А.** Клавдий Птолемей. – С. 144.

⁹ **Сосса Р.** Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис. – К.: Наук. думка, 2000. – С.22; **Він же.** Картографування території України. Історія, перспективи, наукові основи. – К.: Наук. думка, 2005. – С.20-21; **Бронштен В.А.** Клавдий Птолемей. – С.149.

¹⁰ **Бронштен В.А.** Клавдий Птолемей. – С.149-151; **Сосса Р.** Історія картографування території України. – С.22.

¹¹ **Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У.** Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст.. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – С.12-13.

¹² **Там само.** – С. 20-21.

(Bugk), тобто теперішній Західний Буг бере початок із західного боку хребта *Амадоцьких гір*, а біля самих витоків Західного Бугу позначено неназвану ріку – ліву притоку Дністра. На північних схилах *Амадоцьких гір* показано витoki р. Стир.¹³ Слід відзначити, що ці зображення є досить точними як на 1540 рік. Якщо географічні об'єкти показані на карті С. Мюнстера прив'язати до сучасної карти, то маємо майже стовідсоткове співпадіння витоків Західного Бугу, Серету і Стиру. Усі ці три ріки беруть початок в радіусі 7 км і витікають із горбогір'я плато Подільської височини, яке з боку Брідської низовини воно має вигляд горів. Неназваною С. Мюнстером є лише ріка Серет. Вже з цього можна зробити висновок, що *Амадоцькі гори* – це горбогір'я Гологорів – Вороняків. На схід від цього горбогір'я і починалося *Амадоцьке озеро*.

На базельській карті 1550 р. «Польщі та країн, які підкорило польське королівство» Себастьяна Мюнстера, показано *Амадоцьке озеро*, але наведено його німецьку назву – «*Amadoca See*».¹⁴ Згодом *Амадоцьке озеро* з'явилося на картах видатного фламандського картографа Герарда Меркатора (1512-1594), потім воно потрапило в карту Польщі Якова Гастольді (1562), карту Європи Каспара Вепеля та в цілу низку інших карт.¹⁵ *Амадоцьке озеро* систематично зображувалося на європейських картах аж до середини XVII ст.¹⁶

Сам факт існування *Амадоцького озера* географи та історики досі беруть під сумнів. Т. Люта про нього пише так: «Під впливом стародавніх карт на мапу (С.Мюнстера Д.Ч.) нанесено озеро *Amadokia Palus*, яке начебто було між Поділлям і Волинною».¹⁷ Р. Сосса дає таке пояснення: «Для західноєвропейських карт території України XVI ст. характерним було зображення гіпотетичного *Амадоцького озера* між Поділлям і Волинною, з якого начебто витікають річки Горинь і Случ. Озеро зникло з карт лише у середині XVII ст.».¹⁸ Більш категоричним був Я. Дашкевич: «Пошуки неіснуючого (*Амадоцького* Д.Ч.) озера, капризу географів 15-16 століть, значною мірою нагадують невдалі спроби підвести раціональну базу й під інші картографічні фантазії».¹⁹ Тобто, Я.Дашке-

¹³ Там само. – С. 28-29.

¹⁴ Там само. – С. 30.

¹⁵ Сосса Р. Історія картографування території України. – С.27; Він же. Картографування території України. – С. 20-21; Він же. Історія картографування території України. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2007. – С. 53; Кордт В. Каталог выставки XI – го Археологического съезда в Киеве. К., 1899. – С. 23; Він же. Матеріали до історії картографії України. – К., 1931; Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. – С. 12-12; 20-21; 28-31; Olszewicz В. Kartografia polska XV – XVI wieku.–Lwow – Warszawa, 1930. –S.25; Polonia. Atlas map z XVI – XVIII wieku/Główny urząd Geodezji i Kartografii. – Warszawa, 2005.

¹⁶ Сосса Р. Історія картографування території України. Підручник. – С. 53.

¹⁷ Люта Т. Україна на стародавніх мапах // Пам'ятки України. – 1996. - №2. – С. 55.

¹⁸ Сосса Р. Історія картографування території України. Підручник. – С. 53.

¹⁹ Дашкевич Я. Майстерня історика. Джерелознавчі та спеціальні історичні дисципліни. – Львів: Піраміда, 2011. – С. 561.

вич не лише ставить під сумнів саму ймовірність існування *Амадоцького озера*, а й називає його «капризом географів» і «фантазією».

Цілком протилежну позицію зайняла О. Пламеницька, посиляючись при цьому на ряд поважних аргументів. До таких вона відносить той факт, що ще Геродот у V ст. до н.е. знав про це озеро і писав: «ріка Гіпаній (Південний Буг Д.Ч.) впливає зі Скіфії і пливе з великого озера... Це озеро цілком правильно називається «Матір'ю Гіпанія». (Геродот, IV, 52). Про озеро *Амадока (Amadoca Lacus)* пише у «Географії» і Клавдій Птолемей (II ст. н.е.) та подає його географічні координати. Саме із «Географії» К. Птолемея *Амадоцьке озеро* потрапило у карти Європи XVI – XVII ст. Проведений О. Пламеницькою аналіз картографічних матеріалів і картографування археологічно досліджених поселень на території, що співпадає з верхів'ям Південного Бугу показав, що на ній відсутні пам'ятки археології у хронологічному інтервалі від IV – III тис. до н.е. і до XIII ст. н.е. Цей факт на думку О. Пламеницької «може бути опосередкованим свідченням існування в межах цієї території озера».²⁰ Окрім цього, О. Пламеницька посиляється на молдавську дослідницю В. Веріну, яка обстежуючи у 1969 р. територію нанесеного на карти *Амадоцького озера*, виявила озерні відклади, та встановила, що рельєф місцевості має форму округлої улоговини, гребінь якої особливо чітко видно на лівому березі р. Збруч біля м. Сатанова Хмельницької області.²¹ Тобто В. Веріна підтвердила вірогідність існування у давнину великого озера у верхів'ї Південного Бугу. За її дослідженнями *Амадоцьке озеро* на заході починалося десь біля теперішнього Збаража, і простягалось до Хмельницького та Сатанова на сході. У довжину воно мало біля 130 км, а ширину – 50.²² Якщо це озеро доходило до Збаража, то і всі долини рік Серет та Іква тут мусили бути заповнені глибокою водою, відповідно і біля теперішніх Бродів долини річок Суховилка та Бовдурка теж були повноводні.

Подібну думку висловив і М. Бандрівський: «Те, що велике озеро в цьому місці не вимисел середньовічних картографів, а факт, який слід враховувати при археологічних ретроспекціях, свідчать дані геоморфології...»²³

Причини висихання *Амадоцького озера* пов'язують із геологічними зрушеннями, які почалися ще у давні часи і тривали досить довго. Вірогідність такого підтверджується і тим незаперечним фактом, що теперішній рівень Чорного моря на 10-11 м. вищий від рівня, який був на

²⁰ Пламеницька О. Castrum Camenensis. Фортеця Кам'янець (пізноантичний – ранньомодерний час). – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2012. – С. 17.

²¹ Там само. – С. 17-18.

²² Там само. – С. 18.

²³ Бандрівський М. Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи – на початку доби раннього заліза. – Львів, 2014. – С. 163.

рубежі нашої ери. Якщо відбувалися такі колосальні геологічні зміни у чаші Чорного моря, то мусили проходити і подібні процеси у місцях віддалених від нього усього на 300-400 км. Це у свою чергу свідчить, що зображення на стародавніх картах Європи *Амадоцького озера* не є фантазією античних істориків та географів, а може бути цілком достовірною реальністю. Однак, яким чином прояснити доволі загадкову ситуацію?

ОРИГІНАЛ «ГЕОГРАФІЇ»

К. ПТОЛЕМЕЯ ТА ЇЇ КОПІЇ

К. Птолемей написав свою працю грецькою мовою у II ст. нашої ери. Наприкінці XIV ст. «Географію» К. Птолемея виявили, а на початку XV ст. вчені доби Відродження її переклали латинською мовою і видали. Тобто між часом написання праці та її перекладом, переписуванням і друкуванням лежить хронологічний проміжок у майже 1400 років. Цілком зрозуміло, що впродовж такого тривалого часу початковий оригінал праці К. Птолемея неодноразово переписували грецькою мовою, перекладали на латинську та знову переписували, а потім друкували, відтворювали карти і їх видавали. З 1477 до 1600 року працю К. Птолемея видавали 42 рази латинською, німецькою, італійською мовами.²⁴ У різних виданнях карт зображення *Амадоцького озера* має чимало відмінностей у самій конфігурації його обрисів, навіть у назві та її написанні. Його позначають *Amadoca* – Амадока; *Amadoca Lacus* – Амадоцьке озеро; *Amadoca Palus* – Амадоцьке болото; *Amadokia Palus* – Амадоцьке болото; *Amadoka Lago* – Амадоцький став; *Amadoca See* – Амадоцьке озеро. На різних картах показано і різну кількість рік, які витікають із цього загадкового водоймища на границі Волині і Поділля. Численні розбіжності вказують на помилки, або на те, що *Амадоцьке озеро* не було постійним, а періодично змінювало свою конфігурацію. Цілком можливо, що тут ми маємо справу і з одним, і з другим.

На жаль, ми не знаємо як в оригіналі своєї праці К. Птолемей написав грецькою мовою назву озера з якого витікало ряд рік. У нас виникла небезпідставна підозра, що у назві *Амадоцьке озеро* вкралася помилка. Не виключено, що помилкове написання назви озера могло статися ще на самому початку – від інформаторів самого К. Птолемея, або під час переписування його праці. Підозра про помилку виникла тому, що назви з основами *амадок* і *мадок* практично відсутні у словниках грецької, латинської та інших європейських мов. Лінгвістичне гніздо *амад* дає лише чотири назви: *Амадоцьке озеро* (болото, став) *Амадоцькі гори*, які прилягали до однойменного озера, місто *Амадока* і *амадоки* (етнос).

²⁴ **Бронштєн В.А.** Клавдий Птолемей. – С. 147-151; **Сосса Р.** Історія картографування території України. – С. 22.

Усі ці назви зустрічаються лише на картах XV- XVII ст. і завдячують своїй появі К. Птолемею.

Досліджуючи етнонімію праці К. Птолемея, О.С. Стрижак, посилаючись на В.І. Абаєва, пояснює назву етносу *амадоки* як *сироїди* (від скіфського *āmaadāka* – «ті, що їдять сире».²⁵ Подібне пояснення задовго до О.С. Стрижака навів М. Грушевський, який схилився до думки, що назву птолемеєвих *амадоків* слід тлумачити із санскритського *āmād*, *āmādaka* – «сироїди», «ті, що їдять сире». Він навіть порівнював з ними геродотових «людоїдів».²⁶ Такі пояснення викликають великі сумніви з огляду на наступне.

Птолемеєві *амадоки* проживали довкола озера *Амадока*, що знаходилося на межі Волині і Поділля. Ця земля ще із трипільських часів (6 тис. р. до н.е.) була краєм землеробів. В античні часи (VIII ст. до н.е. – II ст. н.е.) цей край, разом із усім межиріччям Дністра, Верхнього Бугу (Західного) і Середнього Дніпра був головною житницею Стародавньої Греції. Про торгівлю тодішнього населення Українського Лісостепу (скіфів-орачів) зерном згадує ще Геродот. (Геродот, IV, 17). Якщо землероби продавали пшеницю, ячмінь, просо та інші зернові продукти грекам, у яких хліб був головною їжею, то такою ж він мусив бути у краю де зерно виробляли. Вже ця обставина аж ніяк не узгоджується із визначенням *амадоків* як *сироїдів*. На скіфській мові, на яку посилається О.С. Стрижак, *ата* – «сирий».²⁷ Можливо, що від нього й походить скіфська (давньоіранська) назва «сироїди», але стосувалася вона не хліборобів межиріччя Дністра і Південного Бугу, а мешканців далекої півночі, які дійсно харчувалися сирим м'ясом.

Світло на проблему *Амадоцького озера* може пролити семантика (внутрішній зміст) самої назви. Проте, розгадка етимології *Amadok*, на наш погляд, лежить не у традиційній площині пояснення з інших мов цього слова, а, передусім, у його помилковому написанні. Така думка впливає з того факту, що слово *амадок* та похідні від нього ні про що не говорять і є незанимаючими європейським мовам. Цим словом *amadoca* (*амадока*) неможливо пояснити семантику самої назви *Амадоцьке озеро (болото, став)*. Вже з цього видно, що такий видатний вчений як Клавдій Птолемей не міг позначати величезне озеро у Європі цілком невідомим словом, яке ні про що не говорить.

²⁵ Стрижак О.С. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії. У пошуках Русі. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 79.

²⁶ Грушевський М. Історія України–Руси: В 11 т; 12 кн./Ред. кол. П.С.Сохань (голова) та ін. – Т.І. – К.: Наук. думка, 1931. – С. 117-118.

²⁷ Абаєв В.И. Осетинский язык и фольклор. – Т.І. – Москва – Ленинград: Наука, 1949. – С. 153, 180.

ГРАМАТИЧНА ОПИСКА У НАЗВІ ПТОЛЕМЕЄВОЇ ВОДОЙМИ

Про те, що давньогрецькі і латинські імена народів та географічні назви дуже часто пишуться з помилками звернув увагу ще В. Татищев (1686-1750). Він зауважив, що найчастіше у таких назвах трапляються заміни букв.²⁸ До таких назв народів, написаних із помилками, В. Татищев відніс і назву етносу *амадоки*.²⁹ При цьому В. Татищев наголосив, що у давньогрецькій мові прийменник *a* має характер заперечення у значенні *не*.³⁰ Тобто слово *amadoki*, якщо його вимовляти по-грецьки, буквально означає «не мадоки». У цей же час у латинській мові частка *a* у слові означає «на», «біля», «при». Наведене спонукає до уважного дослідження самої назви *Амадоцьке озеро*.

Найдивнішою фонемою у слові *amadok* (*амадок*) є *m* (*м*). Якщо її замінити латинським *v*, то все стає на свої місця і ми отримаємо цілком зрозумілу назву – *Avado(c)*. Розглянемо цю ситуацію більш докладно.

Слово *avado* складається з основи *vado* і частка *-a*. На латинській мові *vado* означає «бхід», а частка *-a* вказує на простір і свідчить, що це місце знаходилося біля чогось; у даному випадку – «біля броду», «на бродях», «при бродях». На відміну від дуже темного слова *amado*, яке не має словотвірних основ, слово *vado* (*vad*) є твірним гніздом багатьох слів: *vadare* – «вбхід»; *vadum* – «млке місце»; *vadus* – «дно», «глибина»; *vadosus* – «мліна»; *vadun* – «млководдя». Разом з іншими словами іменник *vado* творить стійкі словосполучення: *vado transire* – «переправлятися вбхід»; *vado traducere* – «переводити вбхід», *flumina vadari* – «переходити вбхід»; *tentare vado* – «шукати броду»; *vada Hevri* – «ріка з бродами Гебр». У румунській мові *vad* означає «бхід», іспанською та італійською слово *vado* має таке ж значення. На карті Румунії бачимо такі міста як *Ваду-Добрей*, *Вадул-Кірулей*, *Вадул-Пашиї*, *Вадурі* та інші; на карті Італії – *Вадо*, *Вадо Лігуре*, *Овадо*; в Іспанії – *Вадоллано*; в Молдові – *Вадулуй*. Таким чином, просте порівняння слів *amadoc*, яке не має словотвірного гнізда і невідоме європейським мовам та слова *avado*, з його словотвірною основою *vad*, присутньою в латинській та романських мовах (італійській, іспанській, румунській, молдавській) дає достатні підстави для висновку, що в численних латиномовних виданнях карти Клавдія Птолемея «Європейська Сарматія», на якій позначено озеро *Amadoc* (*Амадок*), ми маємо справу із банальною опискою внаслідок чого букву *v* записали як *m*.

Про те, що у назві озера *Amadoc* (*Амадок*) трапилася помилка не прямим, опосередкованим доказом є і такий факт. Словотвірна основа *амадок* вкрай малознана й у «Вікіпедії» – там від неї є інформація лише

²⁸ Татищев В. История российская. В 3 т. – Т.І. – М.: АСТ, 2003. – С. 89.

²⁹ Там само. – С.89-90.

³⁰ Там само. – С.90.

про *Амадоцьке озеро*, фракійського царя V – IV ст. до н.е. *Амадока*, літературного героя з таким же іменем *Амадок* і назва сайту *Амадок*. У цей же час «Вікіпедія» подає безліч (!) похідних і від *vado* («брі́д»), і від *avado* («бі́ля броду», «на броді»). Уже сам цей факт красномовно свідчить про велику вірогідність помилки (описки) у слові *Амадок* (*Amadoc*) при переписуванні твору Клавдія Птоломея «Географія».

Слушність висновку про помилку посилюється докладним розглядом усіх назв *Амадоцького озера* на картах XV – XVII ст. Розглянемо їх по-порядку.

Amadoca Lacus. Латинською мовою іменник *lacus* означає «озеро», «водойма». Якщо у цій назві слово *Amadoca*, яке ні про що не говорить, замінити на *Avadoca* – «На бродях», «При бродях», «Біля бродів» (від *vado* – «брі́д» і частки *a* – «при», «на», «біля»), то матимемо дуже цікаву і надзвичайно чітку назву – «Озеро на бродях», «Озеро біля бродів», «Озеро при бродях». Отже, топонім *Avadoca Lacus* означає «озеро на якому є броди», тобто місця зручні для переправи по дну на протилежний берег.

Amadoca (Amadoka) Palus. У цій назві *Palus* – це «болото». При заміні *Amadoca* на *Avadoca* теж отримуємо цілком зрозумілу назву – «Болото біля бродів», «Болото при бродях», «Болото на бродях», або просто: «Болото з бродами».

Amadoca Poluster. У перекладі з латинської *paluster* означає «заболочене», отже маємо «Заболочена Амадока», тобто «Заболочені броди».

Amadoca Lago. *Lago* на латині означає «став», тобто штучно створене водосховище, за допомогою перекриття греблею русла річки і зупинки води. Замінивши *Amadoca* на *Avadoca* маємо «Став біля бродів», «Став з бродами».

Якщо врахувати помилку у написанні назви *Амадоцького озера* на картах XV-XVII ст., коли замість літери *t* мала бути буква *v*, то отримуємо чіткі назви водойми: «Озеро на Бродях», «Озеро з Бродами», «Болото з Бродами». Таке вказує на те, що водойму переходили вбрі́д, бо вона подекуди була неглибокою. Це є ще одним свідченням штучного (рукотворного) походження водойми. Окрім цього, присутність в усіх назвах слова «броди» дає підставу ототожнити цю назву із птоломеевим містом *Амадока* (*Авадока*), тобто «Місто на Бродях».

До цього слід додати ще й таке доповнення. До кінця XVIII ст. місто Броди, теперішньої Львівської області було розташоване на острові посеред велетенського *Лагодівського ставу*, позначеного на багатьох давніх картах України і Польщі, у тому числі на VIII частині «Спеціальної карти України» Г. Боплана. Назва цього ставу походила від півторакілометрової греблі, яка у с. Лагодів перекривала у найвужчому місці долину річки Бовдурки, лівої притоки р. Стир, правої притоки Прип'яті. В основі топоніму *Лагодів* ясно проглядається латинська назва ставу *Lago* (*лаго*). Очевидно саме так і назвали цей великий став

античні подорожні і купці, а місцеве слов'янське населення додало до латинської основи *лаго* свій присвійний суфікс *-iv* і вийшло *Лагодів* – «Село на Ставу». Вірогідність такого припущення посилюється такими фактами. Журналіст і краєзнавець М. Шишка, уродженець с. Лагодів Бродівського району, записав народний переказ, який передавався у селі із незапам'ятних часів від батька до сина про те, що назва їхнього села походить від «широчезного водяного плеса, яке у середньовікові часи суцільною канвою скрізь покривало нинішні торфовища. Тее водяне плесо з давніх-давен мої земляки називали *Лагодою*».³¹ Є на Брідщині і гідронім *Лагодівка* – так називається ліва притока Стиру у с. Пониковиця,³² а із схилів Подільського плато у с. Підгірці бере початок річка *Лагодів* теж ліва притока р. Стир, яка протікає через с. Висоцьке і Ражнів.³³ Велетенське водне плесо *Лагода* було влаштоване на р. Бовдурці правій притоці р. Стир. Назви двох лівих притоків Стиру – *Лагодів* і *Лагодівка* прямо вказують, що на віддалі до 10-15 км від ставу *Лагода* теж були влаштовані греблі та стави, які могли між собою сполучатися і творити єдину велику водойму. На ймовірність такого вказує і урочище *Лагодів*, яке, згідно Йосифінської метрики 1787 р., знаходилося на низовині між Підгірцями і Ясеновом.

В основі ойконімів з основою *лаго*: *Лагодів*, *Лагода*, *Лагодівський став*, *Лагодівка*, *Лагодиниці* лежить давньогрецьке слово *λαυός* (*лагóз*). Воно ж вимовлялося і як *λαῦών* (*лагóн*) – та означало «впадина», «щілина», «ущелина», «яма», «вузьке місце». Звідси походять слова *лагуна* – «заводь», «затока»; влагалище – «жіночий орган». Ця ж основа присутня і в латинському слові *лаго* – «водойма», «став», «водяне плесо», «озеро», «болото».

Давньогрецьке слово *λαυός* (*лагóз*), *λαῦών* (*лагóн*) у значенні «вузьке місце», чудово підходить для пояснення назви села *Лагодів* Бродівського району на Львівщині. Там дійсно знаходиться найвужче місце між берегами широкої заплави річки Бовдурки. Якщо в інших місцях ця заболочена заплава простягається на кілька кілометрів і досі є практично непрохідною, то у Лагодіві вона звужується до 1400 метрів. При чому обидва береги заплави тут мають піщані підвищення. А пісок якраз і є найкращим будівельним матеріалом для спорудження гребель. Саме тому у цьому найвужчому місці і влаштували греблю та зупинили воду річки Бовдурки, що й призвело до виникнення велетенського Лагодівського ставу, який проіснував аж до початку XIX ст. Цей став був одною із складових Амадоцького озера, згаданого К. Птолемеєм.

³¹ **Шишка М.** Лагодів: в улесливих обіймах природи // Брідщина – край на межі Галичини й Волині. – Випуск 3. – Броди: Просвіта, 2010. – С. 98.

³² **Шуневич М.** Село Пониковиця. Історія села. Людські долі. Літературно-документальний збірник. – Броди: Просвіта, 2013. – С. 7.

³³ **Словник гідронімів України** / Ред. колегія Непокупний А.П., О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 308.

Українське слово *лагодити* теж має давньогрецьку основу (*λαγός*), *λαῦνυν* (*лагон*). Тепер це слово означає «ремонтувати», «щось будувати», а в античні часи на українських землях ним називали процес спорудження греблі у найвужчому місці заплави річки. Там, де таке влаштували, похідні від цього процесу отримали назви *Лагодів*, *Лагодівський став*, *Лагода*, *Лагодівка*, *Лагодинці*.

Тепер слова *лагода* (*злагода*) присутні у багатьох слов'янських мовах. Білоруське і російське *лагода* означає «мир, порядок, влаштованість», чеське *lahoda* – «приємність», словацьке *lahoda* – «задоволення, насолода», польське *lagoda* – «лагідність», верхньолужицьке *lahoda* – «привабливість, лагідність», нижньолужицьке *lagoda* – «принадність», сербське і хорватське *лагода* – «приємність, безтурботність», словенське *lagoda* – «зручність». Українське *лагідність* теж означає «приємність і спокійність». В основі цих слов'янських мов лежить праслов'янська мова, у якій *lagoda* – «порядок,приємність».

Праслов'янська мова існувала з III тис. до н.е. Остаточний її розпад припав на V-VI ст. н.е. Тобто, в античні часи ще існувала єдність слов'янських мов. Саме тоді праслов'янська мова й запозичила давньогрецьке слово *лагоз*, *лагон* і воно на слов'янській отримало звучання як *лагода*. Спільним у праслов'янській та усіх інших слов'янських мовах є те, що слово *лагода* означає «спокій, порядок,приємність». Таке пов'язано із початковим значенням цього слова – спорудженням греблі у найвужчому місці заплави річки. Цей процес називали *лагодити*. І коли греблю влаштували, наставала *лагода* – вода навіть річки із силою і швидкою течією зупинялася і ставала спокійною, а водяне плесо, що утворилося, милувало око і ставалоприємним. В усьому панував лад і порядок. Із завершенням робіт по спорудженні греблі наступала радість – *лагода*.

Наявність слова *лагода* у слов'янських мовах вказує на їх спільне походження – його стали вживати під час спорудження гребель на ріках, найбільш грандіозне будівництво яких пов'язане із влаштуванням штучно створеного Амадоцького озера, згаданого Клавдієм Птолемеєм. А його спорудили (злагодили) ще до часів славетного Геродота.

Давньогрецькі основи топонімів *Лагодів*, *Лагодинці* і гідронімів *Лагодівський став*, *Лагода*, *Лагодів*, *Лагодівка* дають достатні підстави припустити, що цей став і поселення біля нього походять ще з античних часів, тобто із середини I тисячоліття до н.е., коли слов'янське населення Українського Лісостепу, Волині, Поділля і Прикарпаття здійснювало інтенсивну торгівлю з греками, а після них із римлянами. Цілком ймовірно, що саме стародавні греки і стали ініціаторами спорудження гребель у верхів'ях багатьох рік, особливо на вододілах. За допомогою такого способу вони піднімали рівень води і тим самим значно полегшували транспортування товарів водними артеріями – головними торговими шляхами тих далеких часів. Окрім цього, зупинка греблями

води у руслах рік, які протікали біля краю вододілів піднімала їх рівень, чим зменшувала несудноплавну відстань між ріками різних басейнів та значно полегшувала транспортування суден волоками по суходолу із одної річкової системи до іншої. Саме греблі на річках у їх верхів'ях і утворили величезний став із латинською назвою *Lago* (*Lago*).

Таким чином, усі чотири назви гідроніму із словом *Amadoca*, які зустрічаються на картах XV – XVII ст., при виправленні явної описки і заміні букви *m* на *v*, дають дуже промовисті назви, які стосуються велетенської водойми між Волинню і Поділлям та проливають чимало світла на найдавніше минуле України.

ЧОМУ ВОДОЙМУ НАЗИВАЛИ І ОЗЕРОМ, І БОЛОТОМ, І СТАВОМ

На картах XVI – XVII ст. водойма на межі Волині і Поділля має п'ять основних назв: просто *Амадока* (*Amadoca*), *Амадоцьке озеро* (*Amadoca Lacus*), *Амадоцьке болото* (*Amadoca Palus*), *Заболочена Амадока* (*Amadoca Paluster*) і *Амадоцький став* (*Amadoca Lago*). Виникає запитання: чому, на переважаючому фоні однойменних назв, водойма на межі Волині і Поділля виступає і як *озеро*, і як *болото*, і як *став*, і як *Заболочена Амадока*? Очевидно, що для подорожніх, які бачили цей географічний об'єкт він виглядав як *озеро* з огляду на його велетенські розміри; ті хто через нього плив, або переправлявся, називали його *болотом*, бо водойма не була глибокою і мала заболочені береги; таким же є пояснення щодо *Заболоченої Амадоки*, а для тих хто добре придивився, що й до чого, водойма була звичайним *ставом*. На наш погляд, найдостовірнішою назвою цієї водойми є термін – *став* (на латині *lago* (*lago*)). До такого висновку спонукають наступні аргументи.

Перший. З одного озера ріки не можуть текти в басейни різних морів. У випадку з *Амадоцьким Озером* ми маємо ситуацію, коли на картах зображено, що з нього витікають Західний Буг (басейн Балтійського моря) і Південний Буг, Стир, Збруч, Серет, Горинь, Случ (басейн Чорного моря). Неможливою є і ситуація, коли з одного озера річки течуть в басейн Дніпра (у даному випадку Стир, Горинь, Случ) і Дністра (Збруч, Серет, Стрипа). Аби таке сталося потрібно, щоб вододіл між басейнами різних морів і різних рік проходив по самому озеру, що само себе виключає, бо не може вода, у силу земного тяжіння, створювати будь які підвищення на своїй поверхні.

Другий. Про те, що *Амадоцьке озеро* фактично було велетенським ставом, утвореним системою гребель, свідчить його назва *Amadoca Lago*, тобто Амадоцький Став. Такий висновок могла зробити будь-яка особа, яка на власні очі бачила витoki з *Амадоцького озера* рік Стир, Західний Буг, Серет, Збруч, Горинь, Случ, Збруч, Південний Буг. Як то було покажемо на конкретному прикладі.

На окремих картах із *Амадоцьким озером* зображено, що з нього випливає ріка Стир. Вона бере початок з-під гори Збараж Бродівського району. Але у своїх витоках ця ріка має притоку Бовдурку, яка бере початок із джерел на схід від теперішнього села Дітківці. У селі Лагодів усю долину Бовдурки, у її найвужчому місці, перекидає півторакілометрова гребля, по якій тепер проходить дорога і яку в народі й досі називають *Греблею*. Ця насипана із піску гребля має ширину понад 20 метрів; до кінця XVIII ст. вона зупиняла тут воду річки Бовдурки і творила став, який від цієї греблі тягнувся аж до с. Гаї Старобридські, тобто на відстань біля 15 км, ширина цього ставу мала 4-6 км. На острові посеред *Лагодівського ставу* виникло поселення із назвою *Броди* (тепер однойменне місто Львівської області).

Турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі, який у 1642 р. побував у Бродах, записав у своїй «Книзі подорожей», що місто знаходиться посеред дуже великої ріки. Тобто став він сприйняв як велику ріку. Але якби Е. Челебі побував на *Лагодівській греблі*, то побачив би, що то не ріка, а великий став, з якого через греблю спадає невелика річка Бовдурка, права притока Стиру. Далі Бовдурка творила ще два великі стави – Берлинський і Бовдурівський, вони, хоч і менші від *Лагодівського*, але все одно були дуже великими і проіснували аж до осушення боліт р. Стир у 60-х рр. XX ст. Воду *Лагодівського ставу* спустили ще наприкінці XVIII ст. Тепер на його місці' тече невеличка річка Бовдурка, але колись вона вражала своїми ставами подорожніх, мабуть саме її й сприймали за головне русло Стиру, правої притоки Прип'яті. Назви урочища *Лагодів* між селами Підгірці і Ясенів, річки *Лагодів*, яка там протікає і лівої притоки р. Стир у с. Пониковиця під назвою *Лагодівка* чітко вказують, що великі стави у давнину знаходилися і у цих місцях, віддалених від *Лагодівського ставу* на 10-15 км. Не виключено, що увесь цей простір був залитий водою, яка підходила до північних відрогів Подільської височини, названих тепер горбогір'ям Вороняки, а на картах К. Птолемея – *Амадоцькими горами*. Саме на протилежному південному схилі цих гір, тобто на віддалі до 15 км, широкою долиною протікав Західний Буг, перегородження греблею якого теж заливало водою неозорі простори, що й створювало враження величезною озера.

Коли у давні часи подорожні їхали з Волині на Поділля через Броди, то вони прямували вздовж *Лагодівського ставу* до теперішнього с. Гаї (колись із додатком Старобридські). Тут закінчувався *Лагодівський став* і дорога прямувала на гору, спустившись з якої подорожні знову бачили став – то вже був став на річці Іква (правої притоки Стиру), але вони могли сприймати його як єдину водойму. До XIX ст. цей став простягався широкою долиною від с. Черниця теперішнього Бродівського району до с. Крутнів Кременецького району Тернопільської області. На цьому шляху через став, поблизу теперішнього села Накваша, за пере-

казами старожилів, 200 років тому діяла паромна переправа.³⁴ Минувши став і паромну переправу у с. Накваша подорожні знову піднімалися на гору, а насправді на плато Подільської височини, яке з боку низини має вигляд гір. Через 10 км, спустившись в долину подорожні знову бачили перед собою велику воду – на цей раз то були стави р. Серет, лівої притоки Дністра, практично каскад цих ставів діє до наших днів і тягнеться до самого Тернополя. У будь-якого подорожнього вигляд цих велетенських ставів справляв враження єдиного великого озера.

Слід також зауважити, що ріки Стир, Іква, (басейн Прип'яті, Дніпра і Чорного моря), Серет, Стрипа (басейн Дністра і Чорного моря) і Західний Буг (басейн Вісли і Балтійського моря), беруть початок з Вороняцького горбогір'я – їх витoki знаходяться у радіусі 7 км. Тому, коли у давнину ці ріки у їх верхів'ях перекрили греблями, то вода, заповнивши усі долини, створювала враження великого озера з якого усі вони ніби витікають. Подібна ситуація мусила бути і з ріками Горинь, Случ, Збруч, Південний Буг (Гіпаніс). Їх теж ще в античні часи перекрили греблями і вода затопила величезні простори широких долин цих рік, особливо Збруча – там мусило виникнути рукотворне водосховище, яке й потрапило у поле зору давньогрецьких інформаторів Клавдія Птолемея. Про вірогідність цього свідчить ще й така обставина.

На Поділлі, біля Староконстантинова за селом Базалія є унікальне місце – тут поруч знаходяться витoki р. Случ (правої притоки р. Горинь, басейн Дніпра), а в радіусі усього 1 км від неї – витoki р. Збруч, притоки Дністра і витoki Південного Бугу (впадає у Дніпровсько-Бузький лиман біля самого Чорного моря). Перекриття греблями цих рік неминуче приводило до утворення величезної водойми та значно збільшувало річкові шляхи і зменшувало суходільні волоки – долання човнами шляху суходолом з допомогою перевезення товарів возами і перетягування човнів на спеціальних катках. Варто було б дослідити такі місцевості на наявність топонімів, що підтверджують переправу волоком: *Волок, Переволочна, Волочиськ, Ловать, Поли, Перевіз, Волочок, Лодожци, Котинь* – від «котити», тобто перетягувати судна на катках з допомогою тяглової сили – волів або коней.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ АМАДОЦЬКОГО ОЗЕРА НА МІСЦЕВОСТІ

За висновками В. Веріної і О. Пламеницької *Амадоцьке озеро* на сході починалося від Південного Бугу та високого лівого берега Збруча і простягалось десь до Збаража на заході, тобто на відстань 130 км.

Бродівська ситуація із греблями на ріках Бовдурка, Іква і Серет свідчить, що плесо могло простягатися на заході набагато далі Збаража. Мабуть, що в античні часи, тобто у середині I тис. до н.е. – початку н.е.,

³⁴ **Клачана О.** Накваша відзначає своє півтисячоліття // Броди вечірні. – 2015. – 20 лип. – С. 3.

великою водою була заповнена і уся долина верхів'їв р. Стир і Західний Буг біля теперішнього села *Перевалочна* Буського району Львівської області. То було місце де найближче сходилися ліва притока Стиру Рудоставка (Радоставка) і притоки Західного Бугу. Про те, що там колись були великі стави свідчать численні топоніми з основами *став*, а особливо назва с. *Перевалочна* – вона прямо вказує на те, що саме тут знаходився волок – найкоротше і найзручніше місце між двома ріками різних басейнів, по якому річкові судна перетягували по суходолу.

Греблі, очевидно зупиняли воду і в долинах Західного Бугу та його приток, утворюючи каскад великих водойм, які могли сприйматися як велике озеро. Ці водойми влаштовувалися у верхів'ях рік для того, щоб зменшити віддаль між транспортними системами різних басейнів.

Про *Лагодівський став* і село *Лагодів* біля Бродів Львівської області ми вже писали. Сама назва *Лагодів* чітко вказує на став. У її основі давньогрецьке слово (*лагός*), *λάγῳν* (*лагон*) – «вузьке місце». З ним пов'язаний і латинський іменник *lago* – «став», тобто штучно створена водойма за допомогою перегородження ріки греблею. Таке свідчить про пряму причетність стародавніх греків до влаштування тут греблі та утворення *Лагодівського ставу*. Село, яке тут виникло отримало назву *Лагодів*. Його утворюють давньогрецьке слово лагоз (лагон) і чисто український присвійний суфікс *-ів*, який може прямо вказувати, що місцеве населення на рубежі нашої ери розмовляло мовою дуже близькою до теперішньої української. Але назва *Лагодів* є ще в одному дуже цікавому місці – на річці Добрій, притоці Гнилої Липи, лівої притоки Дністра. Найцікавішим є те, що буквально у 3 км на північний захід від *Лагодова* Перемишлянського району Львівської області проходить Головний Європейський вододіл, який тут ділить ріки на басейни Балтійського і Чорного морів. Річка Добра, на якій розташований перемишлянський *Лагодів*, належить до басейну Дністра і Чорного моря, а всього у 5-7 км на північ за пагорбом беруть початок кілька допливів Полтви – лівої притоки Західного Бугу. Цілком очевидно, що перемишлянський *Лагодів* теж завдячує своїй назві ставу, який мав полегшити річкове сполучення між Полтвою і Західним Бугом та Гнилою Липою і Дністром.

До цього слід додати й таке, у 10 км від с. Лагодів на Перемишлянщині львівський археолог М. Філіпчук у 80-х рр. ХХ ст. розкопав залишки рукотворного каналу, який з'єднував Золоту Липу – притоку Дністра і Гологірку – притоку Західного Бугу.³⁵ Мабуть, що то був не один такий канал.

³⁵ **Пришляк В.** Середньовічні шляхи Галицько-Волинських земель в епоху Романовичів // Галичина та Волинь в епоху середньовіччя. До 800-річчя Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 222; **Філіпчук М.А.** Роботи Гологірської госпдоговірної експедиції // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1991. – С. 94.

Отже, стави у верхів'ях рік суміжних басейнів і рукотворні канали свідчать, що у давні часи річкові системи були головними транспортними артеріями, які забезпечували торгівлю. У цій торгівлі у середині I тис. до н.е. – перших століттях нашої ери були вкрай зацікавлені стародавні греки, а з II ст. н.е. – римляни. Вони здійснювали річками торгівлю і сплавливали вниз по притоках Дністра і Південного Бугу товари у свої колонії Ольвія – у гирлі Південного Бугу та Ніконія і Тіра – у гирлі Дністра. Із території теперішньої Волині, Поділля і Прикарпаття вивозили зерно, лляні і конопляні тканини, різноманітні мотузки, корабельний ліс, залізо, деревне вугілля, смоли, мед, хутра, шкіри, живу худобу, а взамін місцеве населення отримувало античні товари: олію, вина, шовк, парчу, вишуканий одяг, фарби, бронзові дзеркала, посуд, речі домашнього побуту і предмети розкоші. Отже, економічні потреби торгівлі стали головним рушієм спорудження гребель у витоках Південного Бугу, Горині, Случа, Збруча, Стиру, Серету, Стрипи, Західного Бугу та мабуть багатьох менших рік. Усі вони зупиняли воду і творили величезну водойму, позначену на карті Клавдія Птолемея, як *Амадоцьке озеро*; насправді то був велетенський став, який мав вкрай заболочені береги і багато переходів-бродів, тому надійніша його назва – *Став на Бродах (Avadoca Lago)*.

Подано ще дуже цікавий факт. На картах К. Птолемея *Амадоцьке озеро* розташоване на 49⁰ північної широти.³⁶ Практично на цій самій широті знаходиться теперішній *Лагодів* Львівської області: 49⁰44¹пн.ш. і 24⁰31¹сх.д. та село *Лагодинці* Хмельницької області: 49⁰43¹пн.ш. і 27⁰01¹ сх.д.³⁷ Якраз між 25⁰ і 27⁰ східної довготи і було розташоване *Амадацьке озеро (Amadoca Lacus)*, яке на окремих картах має назву *Амадоцький став (Amadoca Lago)*. Таке співпадіння випадковим бути не може. Про те, що у назвах *Лагодова* Львівської обл. і *Лагодинців* Хмельницької обл. лежить латинська основа *lago (лаго)* поза всяким сумнівом. Виникає резонне запитання: Чи не маємо ми тут топонімічну підказку на місце знаходження східного і західного краю *Амадоцького Озера (Ставу)*?

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що, позначене Клавдієм Птолемеєм *Амадоцьке озеро* таки існувало в античні і середньовічні часи. До його назви вкралася невелика помилка у написанні однієї букви. У дійсності воно мало назви *Авадоцьке Озеро*, *Авадоцьке Болото*, *Авадоцький Став*, *Заболочені Авади* і просто *Авади*, що у повному перекладі з латинської на українську мову відповідно означали: *Озеро на Бродах*, *Болото на Бродах*, *Став на Бродах*, *Заболочені Броди* і просто

³⁶ Вавричин М., Дашкевич Я., Кристалович У. Україна на стародавніх картах. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – С. 28-29.

³⁷ Україна. Політико-адміністративна карта. Масштаб 1:500 000 Показчик географічних назв. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – С. 146.

На Бродах. Про те, що ця велетенська водойма, яка простягалася від високого лівого берега ріки Збруч на сході і до теперішнього Збаража, а, мабуть, і до Буська на заході таки існувала, прямо свідчить інший географічний об'єкт К. Птолемея – *Амадоцькі гори*, які оперізували південно-західні береги *Амадоцького озера*.

ПРО ЧАС СПОРУДЖЕННЯ ВОДОЙМИ

Як бачимо, згадане К. Птолемеєм Амадоцьке озеро являло собою велетенський рукотворний став, влаштований у верхів'ях Західного і Південного Бугу, Стиру, Гориня, Случа, Збруча, Серету і Стрипи. К. Птолемей нічого не згадує про таке спорудження – він пише про Амадоцьке озеро, як вже існуючу водойму. Виникає запитання: коли влаштували греблі у верхів'ях згаданих рік і затопили величезний простір водою? Підказку знаходимо у батька історії Геродота – він пише, що «ріка Гіпаній (Південний Буг Д.Ч.) впливає із Скіфії і пливе з великого озера... Це озеро цілком правильно називають «Матір'ю Гіпанія». (IV, 52). Тут йдеться про те ж саме озеро, яке К. Птолемей назвав Амадоцьким. Виходить, що воно існувало і у часи Геродота, тобто у V столітті до нашої ери. Геродот пише про озеро, як вже добре відоме, бо посилається на неназваних ним осіб, які його «цілком правильно називають «Матір'ю Гіпанія». Звідси випливає ще один висновок – Амадоцьке озеро Клавдія Птолемея існувало ще задовго до Геродота. То коли ж таки влаштували велетенську водойму на межі Волині і Поділля?

Відповідь слід шукати у причинах її спорудження. Найголовнішим стимулом стала торгівля населення зони Українського Лісостепу з давніми греками. Головним товаром був хліб, тобто зернові культури, про що згадує той же Геродот. Він пише, що «народності, які живуть уздовж ріки Гіпанія на захід від Борисфена», «сіють пшеницю не для їжі, а на продаж». (IV, 17). Основними покупцями зерна виступали саме греки – вони сплавливали його ріками до своїх колоній: Тіри і Ніконії на Дністрі, Ольвії – на Південному Бугу (Гіпанії) і Борисфена – в усті Дніпра. Із тих колоній зерно морем відправляли на материкову Грецію. Про торгівлю і постачання хліба з Боспору, тобто чорноморських колоній, писали у своїх працях Демосфен, Страбон та інші античні автори, про таке є немало записів на мармурових таблицях, які збереглися до наших днів. Зокрема, Страбон згадує, що правитель Боспору «Левкон відправив афінянам 2 100 000 медимнів» хліба. (Страбон, кн. VII, гл. IV, с. 311). Грецька міра сипких речовин медимн дорівнював 51, 84 літра. 2 100 000 медимнів – це 40 тисяч тонн зерна. Потреба материкової Греції у зерні складала кілька мільйонів тон щорічно. Через спекотний клімат у більшій частині Греції, окрім окремих балканських долин, зернові не ростуть, а хліб становив основний раціон харчування греків,

тому його завозили з родючих долин Нілу, Сицилії, Галлії та Північного Причорномор'я. Зона Українського Лісостепу стала основною житницею Стародавньої Греції.

Із винайденням у IX ст. до н.е. заліза, запроваджено залізні знаряддя праці, насамперед, сокири, серпи, коси, плуги. У VI-VII ст. до н.е. залізний серп і залізна коса витіснили важкі крем'яні серпи, спричинивши технічну революцію у землеробстві та інших галузях господарства. Із VI ст. до н.е. крем'яні серпи на усій території нинішньої України вийшли з ужитку. Зросла продуктивність праці, у слов'ян Українського Лісостепу з'явилися великі надлишки зерна, які у них купували греки. Якраз у той час – VII-VI ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї і з'являються давньогрецькі міста-колонії. Цілком очевидно, що саме у VII-VI ст. до н.е. торгівля населення межиріччя Дністра, Західного Бугу, Прип'яті і Середнього Дніпра набула небаченого досі розмаху.

Для розвитку торгівлі потрібні шляхи транспортування товарів. Зерно відноситься до важких вантажів. Транспортувати його на возах до грецьких колоній Причорномор'я було складно. Значно легше його перевозити ріками.

Основу розгалуженої водної мережі, що вкривала землі між Карпатами і Середнім Дніпром складала сам Дніпро з його правою притокою Прип'яттю, Дністер, Південний Буг і якоюсь мірою Західний Буг. Цю особливість відзначив ще Геродот: «Їхня країна рівнинна і рясніє травою та зрошується водою багатьох річок, яких стільки, скільки каналів у Єгипті». (Гл. IV, 47).

Перевозили вантажі ріками – влітку човнами, а взимку – по кризі на санях. Найкраще транспортувати вантажі човнами по воді, на них брали значно більшу кількість товару, ніж на сані чи воза. Тому літнє транспортування мало значну перевагу. Але були труднощі при переході з однієї річкової системи в іншу. Для цього у верхів'ях рік різних басейнів прокладали волоки, по яких на спеціальних катках перетягували човни.

Назва села Переволочна біля Буська про таке нагадує – там найближче сходилися допливи Стиру (басейн Дніпра та Чорного моря) і Західного Бугу (басейн Вісли і Балтійського моря).

Коли у верхів'ях таких рік влаштовували греблі – вода заливала довколишні простори, зменшуючи тим віддаль волоків та поліпшуючи справу судноплавства. Ось головна причина виникнення велетенської штучної водойми на межі Поділля та Волині, названої К. Птолемеєм Амадоцьким озером. Ця водойма з'єднана в єдине ціле – транспортну річкову систему басейнів Дністра, Дніпра, Західного і Південного Бугу. Очевидно, що таке сталося у період інтенсивного розвитку торгівлі слов'ян зони Українського Лісостепу із давньогрецькими колоніями Північного Причорномор'я, що припадає на кінець VI-початок VII ст.

до н.е. Тобто штучно створена водойма на межі Волині та Поділля, яку Клавдій Птолемей назвав Амадоцьким озером, була створена 2500 років тому.

У СВІТЛІ ТОПОНІМІВ

Для самих будівничих гребель водойма, безумовно, являла собою став – на таке вказують і назви двох однойменних населених пунктів *Лагодів* – у верхів'ях рік Стир і Західний Буг, заболоченого урочища і потоку з такою ж назвою поблизу сіл Підгірці і Ясенів Бродівського району на Львівщині, притоки Стиру річки *Лагодівка* у с. Пониковиця цього ж району та села *Лагодинці* у верхів'ях Збруча на Хмельниччині. Давньогрецька і латинська основа *lago* чітко вказує саме на став – штучно створену за допомогою гребель водойму.

Звідси випливає, що ойконіми *Лагодів*, *Лагодівка*, *Лагодинці* пов'язані із згаданим К. Птоlemeєм Амадоцьким озером і їм теж 2500 років. Але є ще одна особливість.

Усі назви з давньогрецькою основою *lago* (*лаго*) у значенні «став» мають чисто українські суфікси *-ів*, *-івка*, *-ці*.

Наші сусіди – поляки та росіяни ці назви вимовляють по-іншому. Поляки: *Łagodów* (*Лагодув*), *Łagodówka* (*Лагодувка*), *Łagodynce* (*Лагодинце*); росіяни – *Лагодов*, *Лагодовка*, *Лагодинцы*.

Отже, гідроніми *Лагодів*, *Лагодівка*, *Лагодинці* відповідають нормам української мови, це у свою чергу вказує на те, що лексика і фонетика цієї мови побутували у межиріччі Дністра, Західного Бугу і Середнього Дніпра вже у I тисячолітті до нашої ери.

Чисто український характер і українське походження мають і мікротопоніми села *Лагодів* Бродівського району. Південно-східна частина цього села, яка розкинулася на високому підвищенні, що здіймається над широкою низовиною, по якій протікає річка Бовдурка, називається *Підстав*. Колись ця низовина була затоплена водою і там дійсно був став, якого вже давно нема, а частина села зберегла про нього пам'ять – *Підстав*. Вона у давнину знаходилася поблизу ставу – під ставом, звідки й назва.

Дорога, яка тепер з'єднує село *Лагодів* із шосе Броди-Червоноград називається *Гребля*. Тепер то високий і довгий півторакілометровий піщаний насип шириною 20-30 метрів, він пролягає через заболочену долину річки Бовдурка. Сама назва вказує, що насип влаштували у якості греблі, яка й творила Лагодівський став, згаданий у документах XVI ст. та зображений на спеціальній карті Гійома Левассера де Боплана.

У місці, де дорога, яку й досі називають *Гребля*, сполучається із шосе Броди-Червоноград, знаходиться присілок села Берлин під назвою *Гатки*. Назва пов'язана із словом *гатка*, *гать* – настил з дерева, хмизу та інших матеріалів для переїзду через болото. Топонім *Гатки*

вказує на характер переходу (переїзду) через найвужче місце заболоченої місцевості біля теперішнього села Лагодів. Спочатку то була класична гать із стовбурів дерев і гілля, а вже, коли споруджували греблю для зупинення води річки Бовдурки (інша назва Смілянка), то переправу засипали піском, значно її розширивши і піднявши на кілька метрів над заболоченою низовиною. До річі, пісок возили прямо із обидвох берегів долини річки із піщаних пагорбів, що поблизу села Лагодів з лівого берега Бовдурки і з місцевості, де тепер присілок Гатки, що на правому краю.

Отже, докладне ознайомлення з місцевістю у витоках ріки Стир та її головного допливу під назвою Бовдурка (Смілянка) підтверджує те, що у давнину тут існувала система гребель, яка перекривала русла рік, внаслідок чого, розлившись, вода затоплювала величезні простори. Так тут утворився величезний став, давньогрецька основа якого *лагоз* (*лагон*) у значенні «вузьке місце» чітко вказує на те, що творилася ця грандіозна гідротехнічна система ще в античні часи.

АМАДОЦЬКІ ГОРИ

Амадоцькі гори на картах зображаються таким же умовним позначенням як і Карпати. Очевидно це дало підставу для заперечення їхнього існування, бо між Волиню та Поділлям жодних класичних горів тепер немає. Це теж дає підстави для суджень щодо нібито гіпотетичності *Амадоцьких гір*. Насправді жодної помилки у розташуванні *Амадоцького озера* і *Амадоцьких гір* Клавдій Птолемей не допустив: і озеро, і гори були. І якщо озеро (став) тепер вже осушено, то гори залишилися. Для їх локалізації відштовхнемося від «Нової карти Польщі та Угорщини», виданої у Базелі в 1540 р. Себастьяном Мюнстером. На цій карті *Амадоцькі гори* мають таке ж зображення як і Карпати, вони прилягають до західного краю *Амадоцького озера* (на карті – *Amadoca Palus*). Із південних схилів *Амадоцьких гір* показано витоки *Західного Бугу* (*Budkfl.[us]*) і *Серету* (на карті без назви), а з північного краю – витоки *Стуру* (*Styrfl.[us]*).³⁸ Ці зображення є досить точними. Усі зазначені ріки беруть початок практично з одного місця – горбогір'я Вороняків: *Західний Буг* (ліва притока Вісли, басейн Балтійського моря) випливає із потужного джерела південного схилу цього горбогір'я у с. Верхобуж Золочівського району Львівської області; ріка *Серет Правий* (ліва притока Дністра, басейн Чорного моря) двома рукавами *Лугом* і *В'ятиною* бере початок із північно-східного краю цієї ж гори. Причому витоки *Західного Бугу* знаходяться на віддалі 5-и км від витоків *Лугу* і у 2-х км від *В'ятини*. Із цієї ж місцевості, але вже із північного схилу сусідньої гори Збараж випливає *Стир* (права притока Прип'яті, права

³⁸ Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – С. 28-29.

Дніпра, басейн Чорного моря). Відстань між витоками *Західного Бугу і Стиру* – 10 км. Отже на горбогір'ї Вороняки у радіусі не більше 10 км беруть початок три ріки, які несуть свої води на північ (*Західний Буг і Стир*) та південь (*Серет*). Окрім цього, усі ріки є допливами різних великих рік Європи і належать до басейнів двох морів – Балтійського і Чорного. Усі три ріки, які беруть початок на горбогір'ї Вороняки присутні на, вже згаданій, карті С. Мюнстера 1540 р. Але на інших картах К. Птолемея зображено, що з *Амадоцького озера* випливає *Стрипа* – ліва притока Дністра і ось, що цікаво – вона дійсно випливає із того ж самого південного схилу горбогір'я Вороняків, що й Західний Буг; відстань між їх витоками – 12 км.

Пояснення такого унікального явища просте – на горбогір'ї Вороняки в Україні закінчується східне крило Головного Європейського вододілу, який ділить усі води Європи на басейни Атлантичного океану і Середземного та Чорного морів; звідси він повертає на північ і через Білорусію прямує до Валдайської височини. Ось чому саме з цього місця беруть початок ріки, що течуть у різні напрямки і моря. Цю особливість зауважили ще у дуже далекі часи, коли ріки служили головними шляхами комунікацій. Безумовно, що перехід з одної річкової системи в іншу значно полегшувався через затоплення територій у верхів'ях рік на їх вододілах, що яскраво видно на прикладі птолемеєвого *Амадоцького озера*. На західному краю *Амадоцького озера* проходив вододіл між ріками Чорного і Балтійського морів, а у його східній частині інший вододіл розмежовував басейни Дніпра (Горинь, Случ), Дністра (Збруч, Серет, Стрипа) і Південного Бугу (Буг і його притоки). Отже, вододіли та наявність витоків рік різних басейнів стали головним фактором, який спонукав до спорудження гребель на багатьох ріках, зупинки води і влаштування велетенської водойми, яка потрапила на карту К. Птолемея. А головною причиною таких колосальних зусиль по створенню рукотворного озера став економічний зиск, який і місцеві слов'яни, і стародавні греки мали від торгівлі. Однак, повернімося до, тісно зв'язаних із птолемеєвим *Амадоцьким озером*, однойменних гір.

Якщо у рівнинах, які прилягали до Вороняцького горбогір'я на ріках Стир, Серет, Стрипа, Західний Буг та їх притоках в античні часи були влаштовані греблі, то величезні простори тутешніх низовин мусили бути вкриті водою на десятки кілометрів. Води цього штучного водоймища омивали схили Вороняцького горбогір'я, тому воно на картах Птолемея позначено як *Амадоцькі гори*. Те, що горбогір'я Вороняків не є класичними горами не дає підставу стверджувати про їхню гіпотетичність. На картах К. Птолемея воно позначене як гори, але і місцеве населення до сьогоднішнього дня теж називає Вороняки горами; для такої назви є ряд поважних підстав. Перше. З боку Волинської рівнини Вороняки, які є північним краєм Подільської височини, дійсно мають вигляд горів, бо обриваються до неї крутим уступом висотою 150-200 м.

Друге. Ще до Другої світової війни, тобто до 1939 р. селяни низовинної Брідщини дуже не любили їздити у будь-яких справах до своїх сусідів у Наквашу, Боратин чи Підгірці, розташованих на Вороняках. А причина, як розповідав мій дідусь Михайло Ваврикович Демчук, 1902 р.н., була банальна – коні, які привикли їздити по рівнині полохалися на підйомах, а особливо спусках; були випадки, коли вантажені борошном вози на спусках ламали коням ноги, а коні їх часто перевертали. Аби їздити по такій місцевості коней привчали з молодості, а тамтешні візники мали спеціальні гальма. Тобто для селян рівнинної Брідщини, по суті, невисокі Вороняки (150-300 м) склали велику проблему і їх завжди народ називав горами. Підтвердження цьому знаходимо у топонімах Брідщини: *Підгірці* (село під горою), *Загірці* (село за горою), *Підгір'я*, *Гора Макітра*, *Гора Луса*, *Гора Збараж*, *Гора Пиріг*, *Горани*. Треба думати, що і в античні часи місцеві слов'яни горами називали Вороняки. Інформатори К. Птолемея зафіксували цю назву гір, бо для них вони теж такими були. Про точне вимірювання висоти гір тоді ще не знали. Так і народилася антична назва Вороняків – *Амадоцькі гори*, бо прилягали вони до самого *Амадоцького озера*.

Варто відзначити і таку особливість. Гологори-Вороняки на сході плавно переходять у Кременецький кряж. Це спостерігається біля села Суховоля Бродівського району – на південь і південний захід від села простягається пасмо Вороняків, а на півночі здіймаються гори Макітра, Цимбали, Дранча, з яких тут починається Кременецький кряж.

У підніжжі Вороняків, гір Макітра, Цимбали, Дранча пролягав давній праісторичний шлях, який у XVI-XVIII ст. називався Королівською Дорогою (*Via Regia*). Ця дорога сполучала столиці європейських держав, перетинала усю Європу і закінчувалася у Києві. Із Кракова дорога прямувала на Львів–Золочів–Броди. На відрізу від теперішнього села Підгірці до Бродів Королівська дорога прямувала із півдня на північ безпосередню у підніжжі Вороняків, у Бродах вона різко повертала на схід і йшла по місцевості так, що ліворуч від неї знаходилося плесо велетенського Лагодівського ставу – складової колишнього Амадоцького озера, а за селом Дітківці праворуч лежали гори Макітра, Цимбали і Дранча. Цю дорогу біля села Дранча названо Королівською у пописі границі між польським королівством і Великим князівством Литовським 1546 року.³⁹ На рукописній карті 1799 року цю ж дорогу на ділянці між Золочевом і Бродами теж названо Королівською (*Via Regia de Zloczow ad Brody*).⁴⁰ Отже, письмові джерела XVI-XVIII ст. нази-

³⁹ **Акты**, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – Т. I (1361-1598). – СПб., 1861. – С. 109; **Чобіт Д.** Броди та ого округа княжих часів Русі-України. X-XV ст. – Броди: Просвіта, 2008. – С. 150-152).

⁴⁰ **Кришталович У.** Рукописні карти XVI-XIX століть. – К.: ДНВП «Картографія», 2011. – С. 22.

вають цей шлях Королівською дорогою. Ця дорога існувала не лише у часи спорудження гребель Амадоцького озера, а значно раніше. Що то був праісторичний шлях свідчить ґрунт цієї дороги на відрізку від теперішнього села Дітківці до села Дранча (тепер Дружба Радивилівського району). Ліворуч шляху Дітківці–Дранча простягаються поля із суглинку, а праворуч від нього – з чистого чорнозему. Суглинок сформувався у листяних лісах, а чорнозем – із рослинності степу. Отже, у сиву давнину шлях проклали по межі лісу і степу – так було зручніше йти і легше орієнтуватися. Орієнтиром служили і гори Макітра, Цимбали Дранча, а також і плесо Амадоцького озера.

З Дранчі Королівська дорога прямувала до Почаєва і Кременця, а звідти через Ямпіль–Тихомиль–Любар виходила до Василькова і повертала на Київ. У Києві шлях, який вів до Василькова, називався Васильківським, про це нагадує і Васильківська вулиця. Але у давні часи шлях з Києва на Волинь йшов через Білогіродку і називався Брідським. Згадкою про це є назва вулиці Бродівська, яка досі присутня практично на всіх картах Києва. Сама назва вказувала на головний орієнтир шляху – місто Броди. То був останній пункт шляху, який вів на захід. Західніше Бродів шлях з Києва (Королівська дорога) впирався у величезну водойму – Лагодівський став, що був складовою, згаданого К. Птолемеєм, Амадоцького озера. Воду із Лагодівського ставу спустили щойно на початку ХІХ ст. для того аби розбудувати місто Броди. До цього місто лежало на острові, до якого шлях з південного сходу і півночі пролягав через броди, звідси й назва. На цих бродах щойно у ХVІІ ст. спорудили мости. Броди на місці теперішнього міста Броди у давнину відігравали роль мостів на шляху з Волині на Поділля. У Бродах Волинський шлях перехрещувався з Королівською дорогою і вів на Поділля.

Очевидно, що назва Броди існувала ще у праісторичні часи, греки з неї зробили переклад. У праці К. Птолемея її подали з опискою – замість букви *v* написали *t* тому вийшло *Amadoka*, а мало бути *Avadoka* – Місто на Бродах, або просто Броди.

І ще такий момент. Картографи Австро-Угорщини наприкінці ХVІІІ і на початку ХІХ ст., зображуючи горбогір'я Гологорів-Вороняків, писали на картах «Малі Карпати». Тобто, навіть для них то були не якісь відроги височини чи горбогір'я, а справжні гори, лише малі. Горами Гологори-Вороняки і Кременецький кряж мусили бути і для античних подорожніх, тому немає нічого дивного у тому, що і Клавдій Птолемей у своїй знаменитій «Географії» назвав їх Амадоцькими горами.

КЛЮЧ ДО СТАРОДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Тема *Амадоцького озера* і *Амадоцьких гір* є дуже цікавою й вкрай важливою для вітчизняних географії та історії, бо вона може стати ключо-

чем для відкриття немало інших, вражаючих картин далекого минулого України. Клавдій Птолемей не лише написав про *Амадоцьке озеро*, *Амадоцькі гори*, *місто Амадока* і *народ амадоки*, він назвав *ставонів* і *словінів*, під якими розуміють *слов'янів*, згадує він і *буланів* – *полянів*, а також *сербів*. І це у II ст. н.е.! Тобто К. Птолемей письмово засвідчив наявність слов'ян вже на рубежі нашої ери.

Подальші дослідження праці К. Птолемея та його картографічної спадщини безумовно можуть принести неабиякі наукові здобутки та пролити немало світла на далеке минуле землі українського народу та його історії. У цьому плані *Амадоцьке озеро* посідає особливе місце, сліди його існування мусили залишитися на місцевості. До таких, передовсім, належать системи гребель і топонімів у верхів'ях рік, показаних на картах К. Птолемея, як такі, що впливають з *Амадоцького озера*: Стир, Горинь, Случ, Збруч, Серет, Стрипа, Південний і Західний Буг.

У верхів'ях р. Стир біля села Лагодів чудово збереглася півторакілометрова гребля, яка зупиняла воду її правої притоки Бовдурки і творила велетенський Лагодівський став. Про те, що став звідси простягався аж до передгір'їв плато Подільської височини вказують і топоніми Бродівського району з латинською назвою ставу – *lago* (*лаго*): *Лагодів* (село і річка), *Лагода* (став), *Лагодівка* (річка).

Із протилежного південного схилу плато Подільської височини теж є село *Лагодів*, у якому мусів бути став, який лучив виток приток Дністра і Західного Бугу.

Село *Лагодинці* Хмельницької області може вказувати на східний край птолемеєвого озера, там теж неодмінно мусить бути система гребель. Про одну з таких великих гребель на річці Південний Буг біля села Голосків Хмельницької області згадує Т. Дишкант і пов'язує її з *Амадоцьким озером*. На його думку, то була природня гребля, яка затримувала тут воду, внаслідок чого й виникло *Амадоцьке озеро*. «У пізніші часи, – пише Т. Дишкант, – води ріки, чи самі люди прокопали русло глибше в районі Голосківа і Амадоцьке озеро зникло у природі».⁴¹ Отже греблі, які творили *Амадоцьке озеро* таки були і на східному його краї. Тому дослідження залишків гребель на усьому просторі *Амадоцького озера* має важливе значення для прояснення суті справи. Нанесення на карту гребель у верхів'ях рік, названих у праці К. Птолемея, та їх допливах, а також геодезична зйомка усього простору між 25⁰ і 27⁰ східної довготи та 49⁰ північної широти може дати чітке уявлення про площу, яку займало *Амадоцьке озеро*, його глибини і реальні розміри. Але це вже питання майбутнього, більш ґрунтового і прецікавого дослідження.

⁴¹ Дишкант Т. «Географія» Клавдія Птолемея: карта України. – Львів: Сполом, 2009. – С. 34.

ПАМ'ЯТКА ІНЖЕНЕРНОЇ ДУМКИ СТАРОДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ

Із вищенаведеного можна зробити висновок: велетенська водойма, яку Клавдій Птолемей розмістив на просторах теперішньої України, не є вигадкою картографів, то – реальність, яка відповідала історичним обставинам античного часу. Ця водойма була не природним озером, а штучно створеним велетенським ставом, води якого одночасно наповнювали витoki рік Західний Буг, Стир, Серет, Стрипа, Горинь, Случ, Збруч, Південний Буг. Ріки у ці далекі часи служили основними шляхами сполучення. Водойма, яка увійшла в історію картографії під назвою Амадоцьке озеро, полегшувала перехід із однієї річкової системи до іншої і тим сприяла торгівлі слов'янського населення межиріччя Дністра і Середнього Дніпра із стародавніми греками через їх причорноморські міста: Тіру, Ніконію, Ольвію, Березань. Головним товаром було зерно, про торгівлю ним згадують Геродот, Страбон та інші античні автори. Крім зерна, населення Українського Лісостепу, Прикарпаття та Карпат ще з VIII-VI століть до н.е. і до II століття н.е. експортувало стародавнім грекам корабельний і будівельний ліс, залізо, деревне вугілля, смолу, дьоготь, полотно, різноманітні мотузки, сіль, худобу, мед та інші товари, а натомість отримувало олію, вина, сухофрукти, ізюм, шовк, одяг, прикраси, дзеркала, посуд, інструменти, фарби, предмети розкоші. Саме для того, аби сприяти торгівлі, і була створена така грандіозна водойма – став.

Що ж сталося із Амадоцьким озером? Про велике озеро, з якого витікає Гіпаній (Південний Буг), писав ще Геродот у V столітті до н.е. Про Амадоцьке озеро, з якого бере початок той же Гіпаній, згадував у II столітті н.е. і Клавдій Птолемей. Виходить, водойма існувала щонайменше з V століття до н.е. до II століття н.е. У II столітті н.е. слов'янське населення межиріччя Західного Бугу, Дністра і Середнього Дніпра зазнало інвазії готів – войовничого германського народу, який прийшов сюди із Повіслення, а туди прибув із Скандинавії. Внаслідок вторгнення готів на Волинь і Поділля та їх подальшого просування до Чорного моря було перервано економічні і торговельні відносини слов'ян Українського Лісостепу із стародавніми Грецією та Римом.

Згортання і занепад торгівлі та зовнішня агресія готів призвели до втрати і значення штучної водойми, яка зв'язувала річкові системи Західного Бугу, Прип'яті, Південного Бугу і Дністра. З плином часу шлюзи на греблях зруйнувалися, а самі греблі у багатьох місцях свідомо розгорнули, аби спустити воду. Подекуди, як наприклад біля Бродів, залишки ставів проіснували аж до кінця XVIII ст., що й відображено на багатьох тогочасних картах. У цьому ж столітті Амадоцьке озеро остаточно зникло із географічних карт.

Амадоцьке озеро – наша історична реальність, плід людської інженерної думки і витвір унікальної та неповторної людської діяльності.

Грандіозна, штучно створена водойма свідчить про неабиякий хист, організаційний і виробничий подвиг наших, хоч і далеких, але прямих генетичних предків – слов'ян зони Українського Лісостепу другої половини I тисячоліття до н.е.

Згадана Клавдієм Птолемеем водойма на території теперішньої України є не лише пам'яткою топонімії, а й інженерної думки та людської діяльності античних часів і, безумовно, вимагає подальших більш ґрунтовних досліджень.

ПРО НАРОД АМАДОКИ

Крім велетенської водойми під назвою Амадоцьке озеро, яка простягалася у довжину майже на 170 км – від витоків ріки Південний Буг на сході і до витоків Західного Бугу на заході та прилеглих Амадоцьких гір, що є не чим іншим як горбогір'ям Гологори-Вороняки, Клавдій Птолемей згадав народ *амадоки* та місто *Амадока*.

Усі чотири назви з основою *амадок* присутні у третій книзі праці К. Птолемея «Географія», яка присвячена Європейській Сарматії. До цієї глави належала і карта VIII «Європейська Сарматія». Сама карта до наших днів не збереглася – залишився лише її опис у главі 5. З цього опису картографи XV-XVI ст. і відтворювали карти Клавдія Птолемея, тому у кожного вони мали свої особливості.

Первісним і вихідним пунктом в усіх картах «Європейської Сарматії» К. Птолемея є глава 5, тому зачитуємо саме її по відношенні до усіх чотирьох географічних об'єктів з основою *Амадок*.

У частині 5 глави 5 К. Птолемей називає гори Європейської Сарматії та позначає їх на градусній сітці. До них належать *гора Певка*, *Амадоцькі гори*, *гора Бодин*, *Аланські гори*, *Карпатські* або *Венедські гори*, *Рипейські гори*. Серед цих гір лише *Карпатські (Венедські) гори* чітко ідентифікуються із сучасними Карпатами. На другому місці у списку гір К. Птолемей зазначив *Амадоцькі гори*; вони пов'язуються із *Амадоцьким озером*, *містом Амадока*, *народом амадоки* та мають координати 55°-51°. ⁴² Ці гори реально можуть відповідати лише північному краю Волино-Подільської височини, який закінчується крутим уступом і по відношенні до рівнини Малого Полісся піднімається над нею на 150-200 метрів та з її боку має вигляд гір.

Якщо Амадоцькі гори К. Птолемей лише згадує і подає їхні координати, то про Амадоцьке озеро він дає більше інформації. Частина 6 глави 5 праці К. Птолемея звучить так: «*Частина ріки Борисфена біля озера Амадоки лежить під 53°30'-50°20'.*» ⁴³

⁴² Птолемей К. Географическое руководство. – С. 462 (Коментар); Чобіт Д. Клавдій Птолемей і Амадоцьке озеро // Пам'ятки України: історія та культура. – 2016. - № 10. – С. 51-52; Бандрівський М. Культурно-історичні процеси. – С. 163.

⁴³ Птолемей Клавдий. Географическое руководство. – С. 462.

Як бачимо, К. Птолемей розташовує озеро Амадоки поблизу Борисфена, тобто Дніпра, але його локалізація на 50°20' теперішньої північної широти співпадає з координатами Амадоцького озера між витокami Збруча й Південного Бугу на сході та Гнилої Липи і Західного Бугу на заході. Коли дивитися на справу з єгипетської Олександрії – місця перебування К. Птолемея, то можна говорити, що Амадоцьке озеро знаходилося «біля ріки Борисфена», однак у дійсності між ними була відстань у 200 км.

У частинах 7, 8, 9, 10, 11 глави 5 К. Птолемей пише про племена, які населяють Європейську Сарматію, виділяючи серед них 64 народності.⁴⁴ До найбільш чисельних К. Птолемей відносить венедів, які живуть «по усій Венедській затоці».⁴⁵ Під Венедською затокою розуміється південне узбережжя Балтики.

«Вище Дакії, – пише К. Птолемей, – [живуть] певкіни і бастарни».⁴⁶ Дакія – це теперішня Румунія, отже певкіни і бастарни – це тодішнє населення теперішнього Подністров'я і Прикарпаття.

Біля Карпатських гір, але нижче венедів, К. Птолемей розташовує *галіндів*.⁴⁷ На відміну від малозрозумілих назв народностей II ст. н.е. території теперішньої України, які важко піддаються поясненню (*язиги, гамаксобії, гітони, судлони, фругундіони, аваріни, бургіони, омбрени, собоки, пієнгіти, бієси, судини, кістобоки, ставони* і т. д.), у назві *галінди* чітко читається давньогрецький корінь *гал* – «сіль». На Певтингеровій таблиці IV ст. річка Дністер має назву *Агалінгус*, теж з основою *гал*. *Агалінгус* і означає «Соляна ріка», тобто ріка, по якій сплавляли прикарпатську сіль до Тіри – давньогрецької колонії VII ст. до н.е. – IV ст. н.е. У назві міста *Галич* і краю *Галичина* теж присутня давньогрецька основа *гал* – сіль; тобто «Соляне місто» (*Галич*) і «Соляні краї» (*Галичина*).⁴⁸ Звідси випливає, що згадана К. Птолемеєм народність *галінди* – то населення Прикарпаття, у якого стародавні греки купували сіль, звідси й назва.

Наприкінці опису племен і народностей Європейської Сарматії К. Птолемей пише, що «нижче однойменних гір [живуть] *амадоки* і *наварі*».⁴⁹ однойменні з *амадоками гори* – це *Амадоцькі гори*, які творили південний бік *Амадоцького озера*. Отже, *амадоки* – це давнє населення теперішнього Поділля, яке у часи К. Птолемея проживало на південь від Амадоцького озера. Якщо виходити з факту описки у назві *Amadoc*

⁴⁴ Там само. – С. 462-463.

⁴⁵ Там само. – С. 463.

⁴⁶ Там само. – С. 463.

⁴⁷ Там само. – С. 463.

⁴⁸ Чобіт Д. Про походження і час виникнення назв «Галич» і «Галичина» // Брідщина – край на межі Галичини й Волині. – Випуск 6. – Броди. – 2015. – С. 22; Він же. Звідки походять назви Галич і Галичина // Дзвін. – 2017. - № 1. – С. 186-195.

⁴⁹ Птолемей Клавдий. Географическое руководство. – С. 465.

(Амадок) та його правильному читанні латинською мовою *Avadoc* (Авадок) – *На Бродах*, то назва народності *амадоки* у перекладі означатиме «Ті, що живуть біля Бродів», тобто брідщани. Чи пов'язана назва народності *амадоки* з теперішнім містом *Броди* на Львівщині? Мабуть, що так. У всякому разі населення Волино-Подільського пограниччя, рубежу нашої ери, на просторі від теперішнього Буська на заході, до Кременця і Шумська на сході, виходячи з К. Птолемея, стародавні греки називали *амадоками* (*авадоками*), тобто *брідщанами*.

Згадані К. Птолемеєм *амадоки* (*авадоки*), у перекладі – *брідщани*, то були слов'яни, бо споконвіків, щонайменше з III тисячоліття до нашої ери, проживали на прабатьківщині слов'ян – просторі між Карпатами, верхів'ями Вісли, Західного Бугу, Прип'яттю і Середнім Дніпром. На півдні цей край межував із незаселеним степом, іменованим аж до XVIII століття Диким Полем. Безумовно, ці слов'яни себе *амадоками* (*авадоками*) не називали – так їх назвали греки тому, що населяли вони простір біля *Амадоцького* (*Авадоцького*) озера. Себе ж вони мусили називати якось по-іншому. *Брідщанами* могли називатися лише ті, що жили безпосередньо біля важливих бродів, їх назву греки могли перекласти та поширити на увесь простір поблизу озера (ставу).

Виникає запитання: «Чи існували броди на місці теперішнього міста *Броди* на Львівщині у часи Клавдія Птолемея?» Безумовно існували і належали вони до одних з найважливіших, через які пролягав праісторичний шлях з Волині на Поділля і далі у Причорномор'я та Балкани. На усьому просторі *Амадоцького* (*Авадоцького*) озера *броди* біля теперішнього міста *Броди* не були єдиними, однак найголовнішими цілком могли бути, інакше ця назва не закріпилася б так міцно в історичній пам'яті народу.

Отже, народ під назвою *амадоки*, згідно даних К. Птолемея, проживав поблизу *Амадоцького озера*, від якого й отримав таку назву. Але К. Птолемеєм до населення цього ж краю вживає й інші етноніми – *галінди* і *навари*. Про *галіндів* ми коротко вже згадали, а тепер пояснимо і про наварів.

Сам К. Птолемеєм пише, що *амадоки* і *навари* живуть нижче, тобто південніше *Амадоцьких гір*, а, отже, і *Амадоцького озера*. І *Амадоцькі гори* (горбогір'я Гологорів-Вороняків) і, тепер вже неіснуюче, *Амадоцьке озеро*, відокремлювали Волинь і Поділля. Виходить, що *амадоки* і *навари* – то населення Поділля і Прикарпаття. Птолемеєві *навари* співзвучні з назвою народу *неври*, про яких згадують чимало античних авторів. *Неврів* вони розташовують якраз у межиріччі Дністра і Середнього Дніпра. Отже, *амадоки* і *неври* – то один і той же народ зони Українського Лісостепу. Саме населення цього простору Геродот у V ст. до н.е. назвав скіфами-орачами. Цей час співпадає із функціонуванням праслов'янської мови (III тисячоліття до н.е. – V ст. н.е.). Прас-

лов'янська мова – то спільний предок усіх слов'янських мов, мова праслов'ян. А батьківщиною праслов'ян є межиріччя Дністра і Середнього Дніпра, отже усе відноситься до одного і того ж краю – Українського Лісостепу та Полісся та його населення другої половини I тис. до н.е. – перших століть нашої ери. Але що то було за населення? І хто такі *амадоки*, *галліди* і *навари* Клавдія Птолемея? Відповідь на це запитання допомагають дати інші античні автори.

ХТО ТАКІ АМАДОКИ, ГАЛІДИ І НАВАРИ

Описуючи ріки Скіфії, римський географ першої половини I ст. до н.е. Помпоній Мела писав, що ріка Тіра «починається у країні *неврів*, а при впадінні у море омиває місто з такою ж назвою що й ріка».⁵⁰ Тут ми маємо досить чітку вказівку де знаходилася країна *неврів* – у верхів'ї ріки Тіра, тобто Дністра. Про ріку Тіра та однойменне місто Тіра писав і Геродот.⁵¹ Місто Тіра, яке неодноразово згадують античні автори, знаходилося на лівому, висому березі Дністра, при впадінні його у Чорне море, на місці сучасного Білгорода Дністровського.⁵² Місто заснували греки ще у VI ст. до н.е.⁵³ Назва Тіра не є грецькою – згідно словника скіфської мови видатного лінгвіста В.І. Абаєва слово *túra* давньоіранською мовою означало «швидка».⁵⁴ Тобто, гідронім *Tira* – це «швидка ріка». Звідси випливає, що назву *Tira* греки перейняли ще задовго до заснування ними однойменної колонії. Виходить, що стародавні греки добре знали ріку *Tira* і про те, що у її верхів'ї знаходиться країна *неврів*. Оскільки колонію Тіра греки заснували у VI ст. до н.е., то принаймні у VII ст. до н.е., вони вже мусили познайомитися із рікою *Тірою*, доплисти до її верхів'їв і мати контакти з тамтешнім населенням, яке вони назвали *неврами*.

Грецькі міста Північного Причорномор'я виникали на місці факторій – торгових центрів, головне завдання яких полягало у торгівлі з населенням басейну Дністра корабельним лісом, льняними і полотняними тканинами, залізом, сіллю, деревним вугіллям, смолами, медом, худобою й, особливо, зерном. Колонії засновувалися, як правило, у гірлах рік – це прямо свідчить, що різноманітні товари, зокрема й зерно, сплавлалося ріками вниз за течією. Тобто спочатку торгівля зерном могла бути спорадичною, а згодом стала постійною і набрала такого

⁵⁰ Подосинов А.В., Скржинская М.В. Римские географические источники: Помпоний Мела и Плиний Старший. Тексты, перевод, комментарий. – М.: Индрик, 2011. – С. 53.

⁵¹ Геродот. Геродота турійця з Галікарнасса «історій» книг дев'ять, що їх називають музами / Передм. Переклад та примітки А.О. Білецького / Інститут археології, Інститут української археології НАН України. – К. Наук. думка, 1993, – IV, 11, 47, 51, 52, 82.

⁵² Подосинов А.В., Скржинская М.В. Римские географические источники. – С. 253.

⁵³ Там само. – С. 253.

⁵⁴ Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор. – Т.І. – Москва – Ленинград: Наука, 1949. – С. 185.

розмаху, що й призвело до утворення та розвитку досить значних міст. Цілком очевидно, що певна колонія в усті ріки контролювала торгівлю зерном саме в ній. Місто *Tira* забезпечувало торгівлю по Дністру аж до його верхів'їв. Грецькі торговці цю територію добре знали і називали тамтешнє населення *неврами*. Про *неврів*, у землях яких «бере початок Борисфен», у середині I ст. н.е. писав і Пліній Старший.⁵⁵ Тут слід відзначити, що про дійсні витoki Дніпра (Борисфена) греки дізналися щойно при Костянтині Багрянородному.⁵⁶ Про те, що у I ст. н.е. греки ще не знали, де починається Дніпро, свідчать слова Помпонія Мели: «Він тече здалеку, беручи початок із невідомих витоків, і прокладає шлях у сорок днів плавання; будучи судноплавним на такій же відстані, він впадає в море коло грецьких міст Борисфен і Ольвії».⁵⁷ Сорок днів плавання човном по Дніпру відповідало відстані від Чорного моря приблизно до Десни і Прип'яті. Отже, до цих місць греки добре знали і Дніпро, і народ, який жив уздовж його берегів. Звідси випливає, що Пліній Старший витокami Борисфена називав його середню течію, де проживали *неври*.

Якщо співставити свідчення Помпонія Мели, який писав, що ріка Тіра (Дністер) бере початок у країні *неврів*, та Плінія Старшого про те, що Борисфен (Дніпро) починається у землях *неврів*, то виходить дуже цікава ситуація. Країна *неврів* простягалася між верхів'ями Дністра і середньою течією Дніпра. Це якраз територія, на якій, згідно Геродота, проживали скіфи-орачі,⁵⁸ а згідно К. Птолемея – *галінди*, *амадоки* і *навари*.⁵⁹

Отже, стародавні греки з часів Геродота знали народ, який вони називали *неврами*. За свідченнями античних авторів впродовж V ст. до н.е. – I ст. н.е. *неври* проживали у межиріччі Дністра та Дніпра. Виходячи з того, що стародавні греки та римляни *неврами* називали населення верхів'їв Дністра, і середньої течії Дніпра, то це мусив бути один народ, об'єднаний головною спільною ознакою – мовою. Спільним у нього мусив бути і спосіб життя та господарювання. На заняття населення межиріччя Дністра і Дніпра чітко вказав ще у V ст. до н.е. Геродот, він писав, що там проживали «скіфи-орачі, які вирощували пшеницю не для власного вжитку, а на продаж».⁶⁰ Геродот писав про це, як про добре відомий факт. Тобто ще до Геродота населення межиріччя Дністра і Дніпра займалося землеробством і товарним виробництвом зерна. Головними купцями зерна виступали тоді стародавні греки; вони називали мешканців верхів'їв Дністра, і середньої течії Дніпра

⁵⁵ Подосинов А.В., Скржинская М.В. Римские географические источники. – С. 175.

⁵⁶ Там само. – С. 280.

⁵⁷ Там само. – С. 53.

⁵⁸ Геродот. Історії у дев'яти книгах. – IV, 18.

⁵⁹ Птолемей Клавдий. Географическое руководство. – С. 463, 465.

⁶⁰ Геродот. Історії у дев'яти книгах. – IV, 17.

скіфами-орачами і неврами, однак це був один народ з єдиною мовою, способом життя і господарювання.

Етнонім *неври* і топонім *Тира* вперше вжив Геродот ще у V ст. до н.е., а у I ст. н.е. їх вживали Помпоній Мела та Пліній Старший. Отже, впродовж не менше половини другого тисячоліття до н.е. ці назви існували та використовувалися стародавніми греками, а згодом і римлянами. Слід відзначити, що традиційну назву Скіфія, на позначення території між Дністром і Дніпром, з I ст. н.е. античні автори замінили на Сарматію.

Назва країни Савроматія і народу савромати, що ототожнюються із Сарматією і сарматами, вживалася вже у V ст. до н.е. Геродотом (IV, 123), Гіпократом (24), у IV ст. до н.е. – Псевдо-Скілаком Каріандським (68), у III-II ст. Псевдо-Скимном Хіоським (874-885) та багатьма іншими авторами. Тоді Савроматію (Сарматію) і народ савроматів (сарматів) розташовували за Танаїсом і Меотійським болотом, тобто на лівобережжі Дону і у східному Приазов'ї. Із рухом сарматів у Північне Причорномор'я та витісненням ними скіфів, що сталося у II ст. до н.е. назва Сарматія поширюється і на територію Північно-Західного Причорномор'я, Подніпров'я та зони Українського Лісостепу. Цей край, тобто територію теперішньої України, стали називати Європейською Сарматією, а ту частину, що залишилася за Доном – Азіатською Сарматією.

Уперше назва Сарматія по відношенні до Подністров'я і Подніпров'я з'явилася у Помпонія Мели.⁶¹ Це пов'язано із проникненням у Північне Причорномор'я нового народу – сарматів, які витіснили скіфів і змішалися з ними. Починаючи з I ст. н.е. назва *Скіфія* і *Сарматія* дуже часто вживалися паралельно, навіть в одних і тих же працях. У той же час назви *неври* і *Тира* продовжували існувати – це чітко вказує на те, що населення у верхів'ях *Тіри* (Дністра) з другої половини I тис. до н.е. до I ст. н.е. не змінилося – воно впродовж цього часу там проживало безперервно. Етнонім *неври* і гідронім *Тира* не є грецькими. Назва *Тира* має явне індоєвропейське походження. Мабуть, такою є і назва *неври*.

Виходить, що стародавні греки їх запозичили ще до того, як у VI ст. до н.е. заснували колонію *Тира*. Головним призначенням колонії була оптова торгівля, в основному, зерном, яке сплавлалося до моря Дністром (Тірою). Оскільки, стародавні греки добре знали, що у витоках *Тіри* проживали *неври*, то цілком зрозуміло – вони були у тих краях і закупували там зерно. Ця торгівля мусила початися задовго до заснування міста *Тира* у гирлі Дністра. Колонія *Тира* виникла тоді, коли обсяги торгівлі стали значними; для їх забезпечення й створювався постійно діючий порт. Із вищесказаного напрашується висновок, що тор-

⁶¹ Подосинов А.В., Скржинская М.В. Римские географические источники. – С. 57.

гівля стародавніх греків із *неврами* зерном мусила існувати як мінімум вже у VII ст. до н.е. А *неври* – це і є скіфи-орачі знаменитого Геродота.

Таким чином, згідно Геродота, Помпонія Мели, Плінія Старшого країна *неврів* простягалася на півночі Скіфії (Сарматії) від верхів'їв Дністра до Дніпра. Очевидно, що з півночі ця територія мала б обмежуватися Прип'яттю. Ще Геродот вважав, що *неври* – це пограничне із скіфами, але не скіфське плем'я.⁶² Про те, що земля *неврів* входила до складу території прабатьківщини слов'ян писали П.І. Шафарик, Т. Лер-Сплавінський, К. Мошинський. Дуже чітко з цього приводу подібну думку висловив Любор Нідерле: «Територія, населена слов'янами до їх розселення, простягалася між Ельбою і Середнім Подніпров'ям (з Десною, Прип'яттю і Березиною)».⁶³ Уточнюючи свою думку, Л. Нідерле наголосив: «І так, слов'яни під час своєї етнічної і мовної єдності жили на території сучасної Східної Польщі, південної частини Білорусії (в районі середньої течії Березини, а також по течії Сожа та Іпуті), у північній частині України, на Поділлі, Волині і Київщині з Десною».⁶⁴ До практично аналогічних висновків дійшли англійський історик Норман Дейвіс⁶⁵ та американська дослідниця Марія Гімбутас.⁶⁶ О.Н. Мельниківська з *неврами* пов'язувала підгірцівсько-милоградську археологічну культуру VI-III ст. до н.е.⁶⁷ Думки про те, що носіями підгірцівсько-милоградської культури були *неври* дотримувався й академік Б.О. Рыбаков,⁶⁸ відомі дослідники А.П. Смирнов,⁶⁹ В.А. Іллінська і А.Н. Тереножкін.⁷⁰

Але є ще одна дуже цікава обставина, яка проливає світло на те, хто ж такі *неври*. Описуючи Дніпро, Помпоній Мела зазначив: «Потім по землі *однойменного* (виділено Д.Ч.) племені тече Борисфен, найпрекрасніша ріка Скіфії, у той час, коли інші ріки бурхливі, він протікає надзвичайно повільно, вода його спокійніша ніж в інших рік і найприємніша для пиття».⁷¹ *Однойменне* із Борисфеном плем'я добре відоме з багатьох античних джерел – це *борисфеніти*, що означає «жителі Борисфена». Про *борисфенітів* писав і Геродот⁷² та інші античні автори. Отже, Помпоній Мела називає жителів Борисфена і *неврами*, і

⁶² Геродот. Історії у дев'яти книгах. – IV, 17, 51, 100, 102, 105, 119, 125.

⁶³ Нідерле Любор. Славянские древности. – М.: Новый акрополь, 2010. – С. 29.

⁶⁴ Там само. – С. 29.

⁶⁵ Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі. – К.: Основи, 2008. – С. 78-79.

⁶⁶ Гімбутас Марія. Славяне. Сыны Перуна. – М.: Центрполиграф, 2008. – С. 26-27.

⁶⁷ Мельниковская О.Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. – М.: Наука, 1967. – С. 177-188.

⁶⁸ Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. – М.: Наука, 1979. – С. 148, 218.

⁶⁹ Смирнов А.П. Скифы. – М.: Наука, 1966. – С. 96.

⁷⁰ Іллінська В.І., Тереножкін О.І. Скіфський період // Археологія Української РСР. – Т. II. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 177-180.

⁷¹ Подосинов А.В., Скржинская М.В. Римские географические источники. – С. 53.

⁷² Геродот. Історії у дев'яти книгах. – IV, 17, 18, 53, 78, 79.

борисфенітами. Виходить, що він говорить про один і той же народ Подніпров'я I ст. н.е., просто називає його по-різному.

Про те, що народ, який проживав по берегах Борисфена, називався його іменем писав і Пліній Старший: «Ріка Борисфен і названі так само озеро, плем'я і місто».⁷³

Із вищенаведеного можна зробити висновок про те, що край птолемеевих *амадоків*, *наварів* та *галіндів* і країна *неврів* та *борисфенітів* античних авторів – це простір між Дністром і Середнім Дніпром, тобто та сама земля, яку називають прабатьківщиною слов'ян і яка тепер стала серцем України.

ПРО МІСТА АМАДОКА, НАВАР, КОРРОДУН І МЕТРОПОЛЬ

Результати докладного розгляду наведених К. Птолемеем географічних об'єктів *Амадоцьке озеро*, *Амадоцькі гори* і народ *амадоки* дають змогу крізь цю призму глянути ще на одну назву – місто *Амадока*, а також трьох інших міст теперішньої території України: *Навар*, *Корродун* і *Метрополь*. Ми взяли ці міста із 20-ти наведених К. Птолемеем міст теперішньої території України, бо маємо щодо них певні аргументи, які сприятимуть їх ідентифікації та локалізації на місцевості. Розглянемо їх по порядку.

Місто *Амадока*. К. Птолемей подає такі його координати: 56° довготи і 50°30' широти.⁷⁴ Насамперед слід зазначити, що в часи К. Птолемей градусну сітку визначали трохи не так, як тепер. Довготу починали обчислювати від Азорських островів в Атлантичному океані, а широту – від екватора. У XVIII ст. довготу уніфікували і почали її визначати від Грінвіча, а широта залишалася, як то було ще в античні часи. Тобто, розрахунки К. Птолемеем широти не зазнали змін, тому їх легко поєднати із сучасною картою.

Якщо виходити з того, що у працю К. Птолемей «Географія» вкраля описка і назва *Амадока*, мала би писатися *Авадока*, то у перекладі вона б означала «*На Бродах*». Клавдій Птолемей локалізує місто *Амадока* на 50°30' північної широти. Координати міста Броди Львівської області становлять 50°05' північної широти і 25°09' східної довготи.⁷⁵ Довжина дуги паралелі на різних широтах є неоднаковою. Довжина 1° дуги паралелі на 50° (широта м. Броди) складає 71, 7 км, відповідно 1° становить 1, 2 км. Різниця в градусах по широті між містом *Амадока* Клавдія Птолемей та містом *Броди* Львівської області складає усього 0°25', що дорівнює приблизно 30 км!

⁷³ Подосинов А.В., Скржинская М.В. Римские географические источники. – С. 171.

⁷⁴ Птолемей Клавдий. Географическое руководство. – С. 466.

⁷⁵ Україна. Політико-адміністративна карта. Масштаб 1:500 000. Показчик географічних назв. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – С. 30.

Зважаючи на 1800 років, які відділяють нас від Клавдія Птолемея та рівень обчислень того часу, похибка є несуттєвою. У радіусі 50 км іншого міста, яке можна було би ідентифікувати з птолемеєвою *Амадокою* та назвати *На Бродах* немає. Тому з великою вірогідністю можна стверджувати, що місто *Амадока* (*Авадока*) Клавдія Птолемея – то теперішнє місто Броди Львівської області. На таке прямо вказує і переклад з латинської назви *Авадока* (*Avado*) – «Місто на Бродах».

Навар. Місто знаходилося всередині країни і лежало у долині річки Каркініта, пише К. Птолемеї і подає його координати: 58°30' довготи і 50° широти. Тобто, по широті місто *Навар* знаходилося на одній паралелі з містом *Амадока*. Якщо ідентифікувати *Амадоку* з теперішніми Бродами, то місто *Навар* мало би знаходитися значно східніше – його слід шукати десь у Подніпров'ї. 50° широти чітко вказує, що місто знаходилося у країні *неврів* Геродота, з якими і ототожнюють птолемеєвих *наварів*.⁷⁶ На *наварів*, тобто на *неврів* вказує і співзвучна назва міста *Навар*.

Цьому місту «внутрішньої країни» К. Птолемеї приділив увагу і в поясненні до карти VIII, яка включає Європейську Сарматію і Таврійський Херсонес. Тут географ наголосив: «Навар має найдовший день в 16 годин 15 хвилин і віддалений від Олександрії на захід на одну восьму години».⁷⁷

Після цих пояснень К. Птолемеї додає: «Ольвія або Борисфеніда найдовший день мають у 16 годин 15 хвилин і віддалений від Олександрії до заходу на одну шосту години».⁷⁸

Ці дані можуть стати підказкою для локалізації на місцевості міста *Навар*. До речі, в поясненні до Восьмої карти Європи К. Птолемеї зазначає, що «серед найвідоміших міст Сарматії *Тамірака* має найдовший день в 16 рівноденних годин і віддалена від Олександрії до заходу на одну п'ятнадцяту частину рівноденної години».⁷⁹ Тобто, тут К. Птолемеї називає місто *Таміраку*, яке відсутнє серед переліку 20 найбільших міст «внутрішньої країни». Звідси напрошується висновок, що у своїй «Географії» К. Птолемеї не подав увесь перелік відомих йому міст Європейської Сарматії, а навів лише якусь її частину.

Місто *Корродун* К. Птолемеї розташував «вище ріки Тіра коло Дакії» з координатами 49°30' довготи і 48°40' широти.⁸⁰ Звертає увагу той факт, що *Корродун* знаходився поблизу Тіри коло Дакії. Тобто, він належав до сусідньої з Дакією країни. Дакія – це територія теперішньої Молдови і Румунії. Сусідня земля – то Українське Поділля. Отже, *Корродун* слід шукати десь там. Це завдання ще у 1927 р. успішно ви-

⁷⁶ Птолемеї Клавдій. Географическое руководство. – С. 465.

⁷⁷ Там само. – С. 483.

⁷⁸ Там само. – С. 483.

⁷⁹ Там само. – С. 483.

⁸⁰ Там само. – С. 466.

конав визначний український історик, етнограф, археолог і музейник Євтим Сіцінський. Спираючись на мовознавчі студії видатного німецького славіста Максиміліана Фасмера, Є. Сіцінський прийшов до висновку, що назва *Корродун* складається з двох частин: *dun* тлумачиться як «місто», «фортеця», а *kor* – «камінь», «скеля». Саме так називалося у давнину місто над Смотричем – Кам'янець.⁸¹ Тепер Кам'янець-Подільський Хмельницької області.

Метрополь. У перекладі з латинської мови означає «головне місто». В основі назви два давньогрецькі слова *metro* – «мати» і *polis* – «місто». У дослівному перекладі «мати усіх міст», тобто столиця країни. Клавдій Птолемей пише, що *Метрополь* знаходиться над рікою Борисфен і подає його координати: 56°30' довготи і 49°30' широти.⁸² Координати теперішнього Києва – 30°30' східної довготи і 50°26' північної широти. Градусна сітка довготи, як ми вже говорили, не може співпадати з античною, бо у 1884 р. була змінена на відлік від нульового меридіана по Грінвічу, а ось широта практично залишилася та ж сама, що використовувалася і в античні часи. Отже, по широті розбіжність Метрополя від Києва складає 0°56'. 56 минут – це приблизно 50 км. Похибка не така вже й значна з огляду на віддаленість *Метрополя* від єгипетської Олександрії, де працював великий вчений античності Клавдій Птолемей. Його інформатори з числа торговців і мандрівників користувалися спеціальними приладами, за допомогою яких вони по сонцю орієнтувалися у просторі та робили відповідні записи. Прилад цей називався астролябія. Звичайно, що люди могли допускати певні похибки. Вони були неминучі. Відхилення показників по широтах з даних К. Птолемея і сучасних обчислень є незначними. Якщо далекий від єгипетської Олександрії Метрополь із теперішнім Києвом по широті має відхилення усього 0°56', то для близького Дамаска відхилення становить 0°20', для Тегерана – 0°55', а для Лондона – 2°10'.⁸³

Звідси напрашується цілком обґрунтований висновок, що *Метрополь* з «Географії» Клавдія Птолемея – це місто Київ на Дніпрі-Борисфені. Давні греки назвали його «мати міст». Саме так назвав Київ і наш літописець – «мати міст руських». Це є ще одним аргументом на користь ототожнення *Метрополя* з Києвом.

Звертає увагу і той факт, що К. Птолемей, описуючи Європейську Сарматію, розмежовує її від сусідньої Дакії. Окрім цього, великий вчений серед усієї Сарматії особливо виділяє «внутрішню країну» і саме у ній він розташовує 20 міст, подаючи їх точні координати із зазначенням довготи і широти. Чотири названих К. Птолемеем міст (*Ама-*

⁸¹ Сіцінський Євтим. Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави / Підготовка до друку О. Пламеницької // Пам'ятки України: історія та культура. – 2000. - № 3-4. – С. 55.

⁸² Птолемей Клавдій. Географическое руководство. – С. 466.

⁸³ Бронштен В.А. Клавдий Птолемей. – С.143.

дока, Навар, Карродун і Метрополь), ми розглянули, їх локалізація на місцевості не повинна викликати серйозних заперечень. Якщо наведені нами аргументи переконливі, то перед нами постає цікавий факт – місто Броди Львівської області (*Амадока*), Кам'янець-Подільський (*Карродун*) і Київ (*Метрополь*) є одними з найдавніших міст України, їхня писемна історія нараховує не менше 1850 років. Такий же вік мають й інші, названі К. Птолемеєм, ще 16 міст «внутрішньої країни», які розкинулися по річках Борисфен (Дніпро), Тіра (Дністер) і ще по двох, невідстановлених ріках, названих великим географом Каркініти та Аксимака.

Приклад міст *Амадока*, *Карродун*, *Метрополь* свідчить, що ці назви є дослівним перекладом на давньогрецьку мову, а з неї на латинську назв, вживаних місцевим населенням або перекладом внутрішнього змісту (семантики) цих назв, як то є у випадку з *Метрополем*.

З огляду на вищесказане, при дослідженні назв, вжитих Клавдієм Птолемеєм до географічних об'єктів на просторах теперішньої України, потрібно, насамперед, встановити їх семантику. А для цього потрібно здійснити не лише вдалий переклад, а й знати добре місцевість і врахувати ймовірність помилок при написанні. Але найголовнішим на даному етапі є публікація перекладу «Географії» Клавдія Птолемея українською мовою, з грецького оригіналу, хоча б книги III, яка називається «Розташування Європейської Сарматії». Конче необхідно аби текст перекладу супроводжувався фотокопіями карт Клавдія Птолемея з Європейських бібліотек та архівосховищ.

«Європейська Сарматія» К. Птолемея стосується, насамперед, України, бо саме її землі там приділено найбільше уваги.

І насамкінець варто зазначити ще дві важливі обставини. Наявність міст, держави і писемності є головними ознаками цивілізації. Клавдій Птолемеєм назвав 21 найбільше місто на просторі між Дністром і Середнім Дніпром. На 50° широти на цій же території у часи К. Птолемея, тобто у II ст. н.е., існувала велетенська, штучно створена, водойма, яка увійшла в історію географії та картографії як *Амадоцьке озеро*. Для спорудження такої велетенської рукотворної водойми потрібні були не лише інженерні знання, а й нагальна потреба – забезпечення великих обсягів торгівлі. Але найголовніший висновок із самого факту існування Амадоцького озера полягає у тому, що для його спорудження мусила бути значна організуюча сила – державна влада. Про те, що така держава на українських землях існувала вже на початку нашої ери свідчить і місто на Дніпрі-Борисфені, назване К. Птолемеєм *Метрополем*, тобто столицею країни *неврів*, *амадоків*, *галіндів*, *борисфеніти* – різних назв давніх слов'ян та їх прабатьківщини, яка водночас є і батьківщиною українців – прямих, безпосередніх, генетичних та кровних нащадків праслов'ян.

Dmytro Chobit

**Ptolemies «Geography» as a key
to the ancient history of Ukraine**

The article is about the Amadoc Lake, the Amadoc Mountains, the Amadoc people and the Amadoc city. All these objects Claudius Ptolemy mentioned in his Geography. The absence on the modern maps the Amadoc Lake gave reason to call it hypothetical or even talk about «fantasies of ancient geographers».

The author brings a lot of arguments in favor of this giant waterma existed in ancient times. It was formed by dams arranged in the upper reaches of the West Boog, Stir, Gorin, Sluch, Zbruch, Southern Bug, Seret, Strip. Water retention led to the inundation of vast expanses from the upper reaches of Zbruch in the east, to Western Bug in the west, that is at a distance of 130-160 km. The width was 40-60 km.

The artificial reservoir facilitated communication between different river systems – main transports and trade arteries of those days. Keywords: Claudius Ptolemy, Map of European Sarmatia, lake Amadoc, the Amadoc mountains, the people of Amadoc, the city of Amadoc.